SİLAHLARIN EŞİTLİĞİ VE ÇELİŞMELİ YARGILAMA İLKELERİ BAĞLAMINDA İDARİ YARGILAMA USULÜNDE SEBEP İKAMESİ[*]

Serkan ASKER[**]

ÖZET

Yargısal içtihatlarla gelişen sebep ikamesi, iptal davalarını inceleyen idari yargı organlarının, idarenin işlemini dayandırdığı sebebin hukuka aykırı olduğunu tespit etmesine rağmen yargılama sırasında tespit ettiği bir başka sebebi esas almak suretiyle işlemi iptal etmemesi olarak tarif edilebilir. Uygulamada ve öğretide çeşitli yönleriyle tartışılan sebep ikamesi, bu çalışmada silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ilkeleri bakımından ele alınacaktır. Silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ilkeleri adil yargılanma hakkının iki alt ilkesi olarak karşımıza çıkmakta olup, idari yargılama usulü bakımından da önemli güvenceleri barındırmaktadır. Silahların eşitliği ilkesi, yargılamanın tarafları arasında adil dengenin kurulmasını ve bir taraf lehine diğer taraf aleyhine olacak uygulamalardan kaçınılmasını amaç edinirken, çelişmeli yargılama ilkesi ise dava dosyasına dâhil olan her türlü delil, görüş ve açıklamalardan tarafların bilgi sahibi olması ve bunlar hakkında görüş sunabilmesi imkânını sağlamayı amaçlar. Söz konusu ilkelerin sebep ikamesi bakımından ele alınmasıyla dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bugüne kadar öğreti ve özellikle Anayasa Mahkemesi tarafından çelişmeli yargılama ilkesi yönüyle ele alınmış olan sebep ikamesi, bu ilkenin yanında silahların eşitliği ilkesi yönüyle de ele alınarak, uygulamanın bu ilke bakımından neden olabileceği sakıncaların tespit edilmesine çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: sebep ikamesi, silahların eşitliği, çelişmeli yargılama, adil yargılanma hakkı, re'sen araştırma ilkesi.

---

[*] DOI: 10.33432/ybuhukuk.1103237 – Geliş Tarihi: 13.04.2022 – Kabul Tarihi: 27.07.2022.

[**] Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Hâkim - İstanbul Bölge İdare Mahkemesi Üyesi, hk.asker@hotmail.com,ORCID: 0000-0002-0653-5482.

SUBSTITUTION OF MOTIVES IN ADMINISTRATIVE JURISDICTION WITHIN THE CONTEXT OF EQUALITY OF ARMS AND ADVERSARIAL TRIAL PRINCIPLES

ABSTRACT

Substitution of motives improved by judicial case laws, can be explained as the administrative judicial bodies examining annulment actions, not rescinding the action according to another motive they have determined during the trial, although they have determined that the motive on which the administration bases its action, is unlawful. The substitution of motives discussed in both the practice and the doctrine from various aspects, will be studied in terms of equality of arms and adversarial trial principles. Equality of arms and adversarial trial are two sub-principles of right to a fair trial and provide significant guarantees for administrative trial procedures. While the principle of equality of arms aims to establish a fair balance between the parties in the trial and to avoid substantial disadvantage of a party vis-à-vis the other party, the principle of adversarial trial aims to ensure that the parties know and discuss any evidence, claim or explanation included in the case file. Remarkable results are obtained by studying the abovementioned principles in terms of substitution of motives. The substitution of motives, which has been dealt with by the doctrine and especially by the Constitutional Court in terms of the principle of adversarial trial, will be studied in terms of the principle of equality of arms in addition to this principle, and it has been tried to determine the disadvantages which the practice may cause in terms of this principle.

Key words: substitution of motives, equality of arms, adversarial trial, right to a fair trial, principle of ex officio examination.

GİRİŞ

İdari işlemlerin hukuka aykırı olduğu iddiasıyla açılan iptal davalarında, yetki, şekil, sebep, konu ve amaç unsurlarının herhangi biri bakımından bir ya da birkaç hukuka aykırılığın tespit edilmesi halinde idari yargı organlarınca işlemin iptaline karar verilmektedir. 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun (İYUK) 2. maddesinde hükme bağlanan bu unsurlardan olan sebep, idareyi işlem yapmaya yönelten hukuki veya maddi etken olarak tarif edilmektedir[1]. İdarenin sebepsiz işlem yapmasına imkân bulunmadığından işlem tesis ederken mevcut ve kamu yararı amacına uygun bir sebebe dayanması gerektiği kabul edilmektedir[2].

---

[1] **Onar, Sıddık Sami** (1966) İdare Hukukunun Umumi Esasları, C:1, 3. Baskı, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, s.282; **Gözübüyük, A. Şeref** (2013) Yönetsel Yargı, 33. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, s.225; **Günday, Metin** (2015) İdare Hukuku, 10. Baskı, Ankara, İmaj Kitabevi, s.152; **Gözler, Kemal** (2019) İdare Hukuku, C.1, 3. Baskı, Bursa, Ekin Basım Yayın, s.1008; **Akyılmaz, Bahtiyar/ Sezginer, Murat /Kaya, Cemil** (2019) Türk İdare Hukuku, 11. Baskı, Ankara, Savaş Yayınevi, s.398; **Çağlayan, Ramazan** (2020) İdari Yargılama Hukuku, 12. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınevi, s.501; **Öztürk, K. Burak** (2020) "İdari İşlemin Sebep Unsuru: Yeni Bir Tanım Denemesi" Prof. Dr. Metin Günday Armağanı, Ankara, Atılım Üniversitesi Yayını, s.1035. Öğretide idari işlemin maddi sebebinin hangi hususları içerdiği, maddi âlemde meydana gelen vakıaların yanında işleme dayanak teşkil eden hukuki âlemde varlık kazanmış işlemlerin maddi sebep mi yoksa hukuki sebep mi sayılacağı, yoksa hukuki sebepten anlaşılanın sadece idari işlemin hukuksal (mevzuatta yer alan) dayanağı mı olacağı noktasında tartışmalar bulunmakla birlikte (tartışmalar için bkz. **Söyler, Yasin** (2017) "İdari Yargılama Usul Hukukunda Sebep İkamesi" Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Ankara, Yıl:8, S:31, s.535 vd.) inceleme konusu itibariyle makalenin hacmi müsaade etmeyeceğinden bu tartışmalara yer vermeksizin, idari işlemin temelinde yatan ve maddi âlemde gerçekleşen vakıaların ve hukuk âleminde gerçekleşen (örneğin daha önceki bir başka hukuki işlem) vakıaların idari işlemin maddi sebebini oluşturduğu düşüncesiyle eser kaleme alınmıştır.

[2] **Günday**, s.156-157; **Gözler**, s.1015; **Akyılmaz/Sezginer/Kaya** (2019a), s.401; **Çağlayan, Ramazan** (2016) "İdari Yargılama Hukukunda Yargı Yerinin Sebep İkame Yetkisi", Danıştay Dergisi, Ankara, S: 141, s.9 vd.; **Yılmaz, Yunus** (2006) **"**İdare Hukukunda Sebep Unsuru ve Sebep İkamesi", AYİM Dergisi, Ankara, S:21, s.89; Onar ise idari işlemin sebebinin kanunda gösterilmediği durumlarda işlemin sebep unsurunun aranmayacağı, işlemin sebep unsuru bakımından hukuken sakatlanmış olmayacağını, hatta sebep unsuru bakımından yargı organının denetim yapmayarak işlemi hukuka uygun kabul edeceği görüşünü dile getirmiştir. **Onar**, s.298.

İdarenin gösterdiği sebebin hiç gerçekleşmemiş olması, gerçek duruma uygun olmaması veya hukuka aykırı bir sebebe dayanılması, idarenin sebebin hukuki nitelendirmesinde hata yapması veya sebebe dayanılmaksızın işlem tesis edilmesi halleri sebep unsuru bakımından işlemi hukuken sakatlayacaktır[3]. Sebep unsuru yönünden hukuka aykırı olduğu tespit edilen işlem, mahkemece iptal edilecek olmakla birlikte, uygulamada kimi zaman sebep ikamesi[4] yoluna başvurularak işlemin sebep unsuru yönünden hukuka uygun olduğuna karar verilebilmektedir.

İçtihadi olarak gelişen ve teorik temelleri öğreti tarafından oluşturulmaya çalışılan sebep ikamesinin pek çok tartışmalı noktası bulunmaktadır. Özellikle sebep ikamesinin hukuksal dayanağının ne olduğu, re'sen araştırma ilkesi ve yargılama usulüne dair diğer ilkelerle ilişkisi, idari yargının idarenin yerine geçerek karar veremeyeceğine dair yargısal yetki sınırı karşısındaki durumu, uygulama koşulları, gerekli/faydalı olup olmadığı gibi birçok hususta tartışmalar halen sürmektedir. Bu çalışmada ise sebep ikamesine sadece silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ilkeleri penceresinden yaklaşılacaktır. Zira sebep ikamesinin uygulanması ile bu ilkelere aykırı davranılması gündeme gelebilecektir. Çalışmada sebep ikamesi hakkında genel bilgiler verildikten sonra, bu uygulamanın adil yargılanma hakkının her iki alt ilkesi bakımından incelenmesine gayret edilecektir.

I. İDARİ YARGILAMA USULÜNDE SEBEP İKAMESİ

Her idari işlemin bir sebebinin bulunması ve idari işlemin iptali istemiyle açılan davalarda da bu sebebin idarece mahkemelere bildirilmesi gerekmektedir. İdari yargı organları idari işlemin yargısal denetimi sırasında

[3] **Gözübüyük**, s.229-231; **Gözler**, s.1018; **Akyılmaz/Sezginer/Kaya** (2019a), s, 402-404; **Karahanoğulları, Onur** (2015) İdarenin Hukukla Kavranması: Yasallık ve İdari İşlemler, 3. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, s.463.

[4] İkame kavramı sözlükte "yerine koyma, yerine kullanma" olarak tanımlanmıştır. TDK Sözlüğü, <www.sozluk.gov.tr> s.e.t. 17/10/2021. Hukukta ise ikame, "Yerine geçme, kaim olma, bir kimsenin başkasının veya bir şeyin başka bir şeyin yerini alması" olarak tanımlanmıştır. **Yılmaz, Ejder** (2005) Hukuk Sözlüğü (Öğrenciler İçin), 3. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, s.303.

idarece bildirilen sebep bakımından inceleme yaparak belirtilen sebebin gerçekten var olup olmadığı, sebebin hukuka uygun olup olmadığı gibi yönlerden denetimini gerçekleştirmektedir. Bu yönlerden herhangi bir hukuka aykırılığın tespit edilmesi halinde sebep unsuru yönünden işlemin iptaline karar verilmektedir. Bununla birlikte, kimi zaman idarenin dava sırasında işleme dayanak teşkil eden bir başka sebebin bulunduğunu belirtmesi ya da mahkemenin re'sen bu durumu tespit etmesi gibi nedenlerle işlemin farklı bir sebeple de yapılabileceği ve hatta bu ikinci sebebin hukuka aykırı olmadığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Böyle bir durumda mahkemenin karşısında iki yol bulunmaktadır: İlk yolda, idarenin işlemin tesisi sırasında esas aldığı sebebin hukuka aykırı olması nedeniyle sebep unsuru yönünden işlemin iptaline karar verilecektir[5]. İkinci yolda ise mahkeme, yargılama sırasında tespit edilen ve hukuka aykırı bulunmayan diğer sebebi esas almak suretiyle işlemi (diğer unsurlar yönüyle de hukuka uygun ise) iptal etmeyecek, davanın reddine karar vererek uyuşmazlığın kısa sürede sonuçlanmasını sağlayacaktır. İdari yargılama usulünde yargısal içtihatlarla ortaya çıkan bu yönteme sebep ikamesi[6] adı verilmektedir.

Sebep ikamesinin temel dayanağının idari yargılama usulünde geçerli olan re'sen araştırma ilkesi olduğu genel olarak kabul edilmektedir[7]. İYUK'un

---

[5] Böyle bir durumda idarenin diğer sebebi esas alarak yeniden aynı idari işlemi gerçekleştirmesi gündeme gelebilecektir.

[6] **Gözler**, s.1041; **Akyılmaz/Sezginer/Kaya** (2019a), s.404**; Karahanoğulları, Onur** (2019) İdari Yargı İdarenin Hukuka Zorlanması, Ankara, Turhan Kitabevi, s.608. Benzer yönde bir tanımlama için **Öztürk**, s.1043. Danıştay'ın tanımına göre de "*Görülmekte olan bir davada idarece dava konusu işlemin tesisinde esas alınmamış, ancak yargı yerince dosyanın incelenmesi sonucu başka bir neden saptanmış ve idarece ileri sürülen nedenin hukuken geçerli olmadığı belirlenmiş ise, idarenin ileri sürdüğü sebep dışında dosyada saptanan nedene göre uyuşmazlığın çözümlenmesi idare hukukunda "sebep ikamesi" ilkesi olarak nitelendirilmekte*"dir. Danıştay 8.D., E:2015/596, K:2019/11621, T: 10.12.2019.

[7] **Akyılmaz, Bahtiyar/Sezginer, Murat/Kaya, Cemil** (2019) Açıklamalı – İçtihatlı Türk İdari Yargılama Hukuku, Ankara, Savaş Yayınevi, s.1104; **Türkoğlu Üstün, Kamile** (2019) İdari Yargılama Usulüne Hakim Olan İlkeler, Ankara, Seçkin Yayınevi, s.158; **Kaplan, Gürsel** (2020) "Düzeltilebilir Hukuka Aykırılıklarla Malul İdari İşlemleri İptal Edilmekten Kurtarmak Amacıyla Başvurulan Yargısal Çözümler" Prof. Dr. Metin Günday Armağanı, Ankara, Atılım Üniversitesi Yayını, s.619; **Hasoğlu, Aynur** (2019) "Danıştay Kararları

20. maddesinde hükme bağlandığı üzere idari yargı organları, bakmakta oldukları davalara ait her türlü incelemeyi kendiliğinden yapar, lüzum gördükleri evrakın gönderilmesini ve her türlü bilgilerin verilmesini taraflardan ve ilgili diğer yerlerden isteyebilirler. Re'sen araştırma ilkesi gereğince idari yargı organları, uyuşmazlığın çözümlenmesine katkı sağlayacak her türlü incelemeyi tarafların iddia ve talepleri ile bağlı olmaksızın kendiliğinden yapar, maddi vakıaların gerçek olup olmadığını araştırır, bu amaçla her türlü bilgi ve belgeyi taraflardan ve ilgili diğer yerlerden ister, buna ilişkin ara kararları ve kararları kendiliğinden alır[8], gerektiğinde keşif ve bilirkişi incelemesi yöntemlerine tarafların talebi olmasa dahi başvurur, olaya uygulanacak hukuk kuralını tespit eder ve buna göre uyuşmazlığı bir çözüme kavuşturur[9]. Dolayısıyla tarafların talebi olmasa da resen araştırma ilkesi gereğince idari işlemin diğer unsurlarının yanında sebep unsuru bakımından da hukukilik denetimi yapılacaktır. İşte öğretide re'sen araştırma ilkesinin hâkime tanıdığı bu yetki doğrultusunda idari işlemin sebebi bakımından yalnızca idarenin

Işığında İdare Hukukunda Sebep İkamesi Kavramı" ERÜHFD, C: XIV, S:1, s.154. "… *yargı yerinin, İdarenin ileri sürdüğü sebep yerine ikame ettiği sebebi, neden öncelikli gördüğüne dair değerlendirmesine de yer vermek suretiyle işlemin denetimini yapmasına, re'sen araştırma ilkesinin imkân verdiği hususu yargısal içtihatlarla kabul edilmiş bulunmaktadır.*" Danıştay 2.D., E:2016/6429, K:2019/4581, T: 02.10.2019. Benzer yönde Danıştay 10.D., E:2016/1315, K:2020/6961, T: 28/12/2020. "*İdari yargılamada uygulanmakta olan re'sen inceleme ilkesi uyarınca, idari yargı mercileri işlem metninden anlaşılmasa da işlemin sebebini ve gerekçelerini araştırıp, bu ilkenin bir uzantısı olarak da gerekirse sebep ikamesi yaparak hüküm kurabilmektedir.*" Danıştay 10.D., E:2017/244, K: 2019/5205, T: 01.07.2019.

8 **Ulusoy, Ali D**. (2020) Yeni Türk İdare Hukuku, 3. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, s.719.

9 **Gözübüyük**, s.347; **Aslan, Zehreddin** (2001) "Türk İdari Yargı Sisteminde Re'sen Araştırma İlkesi", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S:23-24, s.57; **Akyılmaz/Sezginer/Kaya** (2019b), s.100; **Evren, Çınar Can** (2008) "İptal Davalarında Kendiliğinden Araştırma İlkesi", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:XII, S:1-2, s.710-711; **Sarıaslan, Osman** (2018) "Bireysel Başvuru Süreciyle Değişen Yargısal Paradigma ve Adil Yargılanma Hakkı Ekseninde İdari Yargıda Re'sen Araştırma İlkesi" Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Yıl:6, S:12, s.656.

gösterdiği sebeple yetinilmeyeceği, yargılama sırasında tespit edilen sebebin de dikkate alınarak uyuşmazlığın çözümlenebileceği kabul edilmektedir[10].

Uyuşmazlığın daha hızlı bir süre içinde çözümlenmesi ve ayrıca bu sayede usul ekonomisinin sağlanması[11] düşüncesi sebep ikamesinin kabulünde önemli bir yer tutmaktadır. Esasında işlem sonuç itibariyle hukuka uygundur, sebep unsurunda idarece hata yapılmış olması işlemin iptaline neden olmamalıdır[12]. Bu husus sebep ikamesinin kabulünde bir diğer etken olarak görülen etkisiz iptal kararları verilmesinin önüne geçilmesi amacıyla ilgilidir. Zira işlemin sebep unsuru yönünden iptal edilmiş olması halinde idare, hukuka aykırı bulunmayan sebebi esas alarak yeniden aynı işlemi tesis edebilecek[13] ve yeni davaların açılması gündeme gelebilecektir[14]. Bu durumun önüne geçebilmek amacıyla "işlemin ayakta tutulması" sağlanmaktadır[15].

Sebep ikamesinin dayanağına dair yukarıdaki açıklamalar bir yana, öğretide sebep ikamesinin teorik dayanaklarının zayıf olduğu, ayrıca yasal bir dayanağının varlığından da söz edilemeyeceği yolunda görüşler bulunduğu[16] gibi sebep ikamesi uygulamasının tercih edilmemesi[17] gerektiği, bu

---

[10] Re'sen araştırma ilkesinin sebep ikamesinin dayanağı olamayacağı yönünde görüşler de vardır. Bkz. **Kara, Burkay Can** (2020) İptal Davasında Sebep İkamesi, Ankara, Yetkin Yayınları, s.63; **Öztürk**, s.1047.

[11] **Gözler**, s.1041. Benzer yönde **Söyler**, s.545; **Ulu, Güher** (2021) "İdari İşlemin Sebep Unsuru ve Yargısal Denetimi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.394.

[12] **Söyler**, s.545.

[13] **Kaplan,** s. 596.

[14] Bu durumda da, sonucu itibariyle hukuka uygun olan işlemin iptal edilmesi ile işlemin "sıhhati gereksiz yere sürüncemede bırakılmış olmaktadır." **Söyler**, s.545.

[15] **Gözler**, s.1041; **Akyılmaz/Sezginer/Kaya** (2019b), s.1105. Sebep ikamesinin kabulü bakımından gösterilen bir diğer dayanak disiplin yaptırımları bakımından kamu düzeninin sağlanması düşüncesi olmuştur. Bkz. **Ulusoy, Ali D.** (2013) İdari Yaptırımlar, İstanbul, Oniki Levha Yayınları, s.210.

[16] **Kara**, s.64.

[17] **Sunay, Zuhal Aysun** (2016) İptal Davalarında Gerekçeli Karar Hakkı, Ankara, Seçkin Yayınevi, s.84. Yazar, sebep ikamesine başvurulacaksa bunun istisnai durumlarla sınırlı olarak ve savunma hakkının sağlanması gibi belli ilkelere bağlı kalınarak yapılması gerektiğini ifade etmiştir. **Sunay**, s.84-85.

uygulamanın yargı yerinin idarenin yerine geçerek karar vermesi yasağına[18] ve aynı zamanda sebep unsurundaki sakatlığın sonradan giderilemeyeceğine dair ilkeye aykırı olacağı[19] da ifade edilmiştir. Bir başka görüşe göre de sebep ikamesine başvuran hâkim, yargısal denetim işlevini bir kenara bırakarak "neredeyse" idari işlemin yapılış sürecine dâhil olmaktadır[20] [21].

Sebep ikamesinin uygulanabilmesi için belli bazı şartların bulunması gerektiği kabul edilmektedir[22]. Öncelikle idarenin işlem tesis ederken dayandığı

---

[18] Sebep ikamesinin idarenin yerine geçilmesi olarak kabul edildiği kararlar için bkz. Danıştay 12.D., E:2016/9548, K:2019/10531, T: 23.12.2019; Konya BİM 1. İDD, E:2020/2015, K:2021/374, T:18.02.2021; Danıştay 8.D., E:2020/382, K:2013/2381, T:27.03.2013; Ankara BİM 10. İDD, E:2021/883, K:2021/1847, T:25.05.2021 Sunay'a göre de, işlemin hukuka aykırı bir sebebe dayandığının tespit edilmesine rağmen, mahkemece idareye hukuka uygun işlem tesis edilmesi adına yol göstermekle kalınmayarak sebep ikamesi yapılması halinde "adeta işlemi bizzat gerçekleştirme yoluna gitmesi söz konusu olmaktadır." **Sunay**, s.85. Bu konudaki tartışmalar için ayrıca bkz. **Söyler**, s.559-560.

[19] **Karahanoğulları** (2015), s.478

[20] **Öztürk**, s.1043. Yazara göre "… *sebep unsurunun idari işlemin ayrılmaz bir parçası olduğu dikkate alındığında, idarece hiçbir şekilde dikkate alınmamış bir vakıayı ilk kez tespit ederek işleyen ve işlemin bu sebebe bağlı olarak geçerli olduğunu belirleyen yargı organının işlemin kurulmasındaki payı, idareninkinden bile fazladır.*" **Öztürk**, s.1043. Keza yazar, sebep ikamesine başvuran yargı organını "*hukuka uygun işlem tesis etmekte zorlanan bir idarenin eksik ve yanlışlarını düzeltmek için idari işlem tesis etme yetkisine bir anlamda ortak olan yargı organı*" olarak sembolize etmektedir. **Öztürk**, s.1048. Ulusoy da, idari işleme dayanak olan sebebin yanlış ve hatalı olması durumunda sebep unsuru yönünden işlemin hukuka aykırı hale geldiğinin kabulü için yeterli olduğu, bu nedenle idarece esas alınmayan bir sebep yönünden hukuka uygun olsa dahi, idarece esas alınan sebep yönünden hukuka aykırı ise iptaline karar verilmesi gerektiğini belirtmektedir. **Ulusoy** (2020), s.208-209.

[21] Kaplan ise, sebep ikamesine dair kaygı ve eleştirilerin "*biraz abartılı*" olduğunu belirttikten sonra, yasal temel ikamesi ya da sebep ikamesinin, işlemin "*değiştirilmesi*" ya da "*yeniden düzenlenmesi*" anlamına gelmeyeceğini, "*düzeltilmesi*" anlamına geleceğini, sebep ikamesinin işlemin etki ve sonuçlarında herhangi bir değişikliğe neden olmayacağını, hâkimin müdahalesinin hatalı duran işlemi düzeltmekten ibaret bulunduğunu, bu durum ile hâkimin idare alanına geçmiş sayılmayacağını, ikamenin, idarenin zamanında kullanabileceği halde kullanmadığı yetkisinin sonradan kullanılmasını sağlayarak bu ihmal veya hatasının telafi edilmesine "*imkân ve fırsat sağlamaktan ibaret*" olduğunu ileri sürmektedir. **Kaplan**, s.598-599.

[22] Öğretide ve Fransız Danıştayı'nın kararlarında sebep ikamesinin sadece idarenin bağlı yetki içinde bulunduğu durumlarda uygulanabileceği kabul edilmekteyken, günümüzde çoğunluk

sebebin hukuka aykırı olduğunun yargı yerince tespit edilmiş olması gerekir.[23]. Sonrasında ikame edilecek sebebin ikameye elverişli olması, diğer bir ifadeyle

görüşünün ve içtihadının takdir yetkisinin bulunduğu durumlarda da sebep ikamesi yapılabileceği yönünde oluştuğu söylenebilir. **Gözler**, s.1041; **Çağlayan** (2016), s.18-19; **Akyılmaz/Sezginer/Kaya** (2019b), s.1104, dn.429. Aynı yönde **Kaplan**, s.608; **Ulu**, s.400; Bununla birlikte öğretide aksi yönde kanaatlerin halen dile getirildiği de görülmektedir. Nitekim Kara, kimi yargısal kararlara işaret ederek, özellikle ikame edilecek sebep bakımından idarenin takdir yetkisinin bulunduğu hallerde, sebep ikamesinin yapılmasının yargı organının idarenin yerine geçmesi ve yerindelik denetimi yapmasına neden olacağını ifade etmiştir. **Kara**, s.78; aynı yönde bkz. **Yılmaz**, s.104. Sebep ikamesine bağlı yetki hallerinde başvurulabileceği yolunda bir diğer görüş için bkz. **Türkoğlu Üstün**, s.159; **Sunay**, s.85. Bir Danıştay kararında da "*İdarenin belli bir yönde davranması zorunluluğunu ifade eden bağlı yetkinin söz konusu olduğu durumlarda, yargı yerinin, İdarenin ileri sürdüğü sebep yerine ikame ettiği sebebi, neden öncelikli gördüğüne dair değerlendirmesine de yer vermek suretiyle işlemin denetimini yapmasına, re'sen araştırma ilkesinin imkân verdiği hususu yargısal içtihatlarla kabul edilmiş bulunmaktadır*." gerekçesine yer verilmiş olup, bu açıklamalar sebep ikamesinin bağlı yetki hallerine münhasır tutulduğu izlenimi uyandırmaktadır. Danıştay 2.D., E:2016/6429, K:2019/4581, T: 02.10.2019. Benzer yönde Danıştay 13.D., E:2014/3889, K:2020/933, T: 18/03/2020; Danıştay 13.D., E:2013/1943, K:2014/624, T:27.02.2014. Bu yönde bir istinaf kararı için bkz. Konya BİM 1.İDD, E:2020/1418, K:2021/77, T:21.01.2021; "*… idarenin takdir hakkı kapsamında ortaya çıkacak nedenler bakımından, mahkemenin neden ikamesinin yargı yetkisinin sınırlarının aşılması sonucu doğuracağının kabulü gerektiği* …" İzmir BİM 6. İDD, E:2020/234, K:2020/455, T:18.02.2020; "*…davalı idarece dahi dava konusu işleme gerekçe olarak alınmayan bu hususun Mahkemece ret kararına gerekçe yapılmasında hukuki isabet bulunmadığı, davalı idarenin takdir yetkisi taşıdığı bir hususta işleme gerekçe olarak göstermediği bu durumun sebep ikamesi yapmak suretiyle davanın reddine yönelik karara gerekçe yapılmasının da hukuken isabetli olmayacağı…*" Erzurum BİM 3.İDD, E:2019/922, K:2020/71, T:13.02.2020.. Hatta bir Mahkeme kararında açıkça şu ifadelere yer verilmiştir: "*İdarenin takdir yetkisine dayalı olarak tesis edilen işlemlere karşı açılmış olan davalarda idari yargı yerlerinin idarece ileri sürülen sebeplerle bağlı oldukları, idarece ileri sürülmeyen bir sebebe dayalı olarak yargısal denetim yapamayacakları; buna karşılık, idarenin belli bir yönde davranması zorunluluğunu ifade eden bağlı yetkiye sahip olduğu halde ise yargı yerinin idarece ileri sürülmese dahi sebep ikamesi yoluyla bağlı yetki durumunu öngören mevzuat hükmünü re'sen göz önüne alarak yargısal denetimini buna göre yapacağı yargısal içtihatlarla kabul edilmiş bulunmaktadır*." Ankara 3. İdare Mahkemesi, E:2013/2211, K:2014/747, T:14.05.2014. Kararın onanmasına ilişkin bkz. Danıştay 13.D., E:2014/4828, K:2017/1022, T:14.04.2017.

[23] "*…bu davada sebep ikamesi yapılamayacağı; zira işlemin ret edilme sebebinde herhangi bir hukuka aykırılık bulunmadığı…*" Gaziantep BİM 1. İDD, E:2018/1341, K:2018/1489, T: 29.11.2018.

ikame sebebin işlemi hukuka uygun olarak yapma imkânı sağlıyor olması gerekmektedir[24]. Öte yandan bu sebep, idari işlemin tesis edilmesi anında var olmalıdır. Sonradan ortaya çıkan sebep, sebep ikamesine konu olamaz[25]. İkame edilecek sebep yönünden, idari usul anlamında kişinin daha az güvenceli bir duruma düşürülmemesi gerekmektedir. Örneğin ilk sebebe istinaden işlem yapılırken çelişme usulü uygulanmış ya da gerekçe zorunluluğu bulunmakta veya savunma hakkı tanınmakta ise, ikame edilecek sebep bakımından da bu usullerin uygulanmış olması gerekmektedir[26]. Ayrıca (ileride de görüleceği üzere) sebep ikamesi yöntemine başvurulmadan önce tarafların konu hakkında bilgilendirilerek çelişmeli yargılamanın sağlanması da bugün için öğretide ve yargısal içtihatlarda kabul edilen bir başka koşul olarak öne çıkmaktadır[27].

Öğretide sebep ikamesi ile ilişkili bulunan yasal temel ikamesi üzerinde de durulmaktadır. İdarenin işlem tesis ederken yanlış hukuk kuralını esas aldığını tespit eden mahkemenin doğru hukuk kuralını esas almak suretiyle uyuşmazlığı çözerek işlemin hukuka aykırı olmadığına karar vermesine yasal temel ikamesi adı verilmektedir[28]. Öğreti ve içtihatta kimi zaman yasal temel ikamesinin sebep ikamesi olarak ele alındığı görülmektedir[29]. Her ne kadar

---

[24] **Çağlayan** (2016), s.38.

[25] **Söyler**, s.544; **Kaplan**, s.612; **Yılmaz**, s.96; **Ulu**, s.402; **Hasoğlu**, s.168. "…*sebep ikamesi yapılarak işlem hukuka uygunluk karinesinden yararlandırılmaya çalışılmış ise de; dava konusu işlemin tesis edildiği tarih itibariyle hukuka uygun olup olmadığı yönünden dairemizce bir değerlendirme yapıldığından, davalı idarenin sunduğu ikame sebep (davalı idarece sonradan elde edilerek dosyaya sunulan belgelerin ayrı/müstakil bir hukuksal değerlendirmeye tabi tutulması gerektiğinden) dikkate alınmamıştır*." İstanbul BİM 7. İDD, E:2021/925, K:2021/1981, T:01.12.2021.

[26] **Kaplan**, s.613-614.

[27] **Gözler**, s.1042; **Çağlayan** (2016), s.38; **Akyılmaz/Sezginer/Kaya** (2019b), s.1105; **Türkoğlu Üstün**, s.159.

[28] **Çağlayan** (2016), s.14; **Kaplan**, s. 600. Atay "hukuki temel ikamesi" kavramını tercih etmişken (bkz. **Atay, E. Ethem** (2008) "İptal Davasının Nitelikleri ve İptal Kararlarının Uygulanması", *Danıştay ve İdari Yargı Günü 139. Yıl (11 Mayıs 2007)*, Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları No:74, s.79), Gözler ise "kanuni temelin ikamesi" kavramını benimsemiştir. **Gözler**, s.1042.

[29] Bu konudaki tespit ve değerlendirmeler için bkz. **Çağlayan** (2016), s.21. Nitekim özel muayenehane açma talebinin 1219 sayılı Kanun'un 12. Maddesi kapsamında değerlendirilerek reddine dair uyuşmazlıktan kaynaklanan davada verilmiş olan Danıştay

yasal temel ikamesinde de yargı organının bir ikamesinden söz edilmekte[30] ise de, bu usul sebep ikamesinden farklılık arz etmektedir[31]. Gerçekten, yasal temel ikamesinde idari işlemin sebebi ile ilgili bir tartışma yapılmamakta, idarenin işlem tesis ederken esas aldığı hukuk kuralında yanılgıya düşmesine rağmen mahkemece doğru hukuk kuralı esas alınmak suretiyle uyuşmazlık çözümlenmektedir[32]. Bir diğer ifadeyle, sebep ikamesinde idari işlemin

kararında "… *davacının serbest meslek icrası 1219 sayılı Kanun kapsamında olmadığından dava konusu işlemin sebebinin hukuken geçerli olmadığı ortadadır. Yukarıda yer verilen mevzuat hükümlerinden de anlaşılacağı üzere davacının serbest meslek icrasına yönelik başvurusunun 2547 sayılı Kanun'un 36. maddesi kapsamında değerlendirilmesi gerekir…*" tespiti yapıldıktan sonra "*Buna göre, dava konusu uyuşmazlığın, sebep ikamesi yapılmak sûretiyle, idarece ileri sürülen ve hukuken geçerli olmayan sebep bir yana bırakılarak 2547 sayılı Kanun'a göre çözümlenebilmesi gerekir.*" gerekçelerine yer verilmiştir. Danıştay 15.D. E:2016/5807, K:2017/336, T: 18.01.2017. Keza "*İdarece, söz konusu işlemin tesis sebebi olarak yukarıda incelenen ve Dairemizce dayanaksız kalması sebebiyle iptaline karar verilen Orman Genel Müdürlüğü'nün düzenleyici işlemi gösterilmiş ise de; sebep ikamesi ilkesi uyarınca uyuşmazlıkta, bahsi geçen dönemlerde (2007-2009) yürürlükte olan 22/03/2007 tarihli Orman Sayılan Alanlarda Verilecek İzinler Hakkında Yönetmeliğin Uygulanması gerekmektedir.*" Danıştay 8.D., E:2015/3133, K:2019/12192, T:18.12.2019. Örnek bir diğer karar için bkz. Danıştay 13.D., E:2014/3889, K:2020/933, T: 18/03/2020. Bir başka uyuşmazlıkta ise Danıştay'ın "*İdari yargı mercilerinde görülmekte olan bir davada, idarece işleme gerekçe olarak gösterilen nedenin ya da mevzuat hükmünün olayda uygulanabilir nitelikte olmadığının belirlenmiş olması durumunda, idari yargı yerince, dosyanın incelenmesi sonucu* ***başka bir neden*** *ya da* ***mevzuat hükmü*** *saptanarak idarenin ileri sürdüğü neden ya da mevzuat hükmünün bir yana bırakılmak suretiyle dosyadan saptanan nedene ya da mevzuat hükmüne göre uyuşmazlığın çözümlenmesi, idare hukukunda "sebep ikamesi" olarak adlandırılmaktadır.*" şeklindeki tanımıyla yasal temel ikamesinin de sebep ikamesi kavramının içerisine dahil edildiği anlaşılmaktadır. Danıştay 6.D., E:2019/6654, K:2019/9251, T: 14.10.2019.

30 **Çağlayan** (2016), s.14.

31 **Karahanoğulları** (2019), s.609; **Hasoğlu**, s.170; **Dırbalı Öztürk, Çağla** (2019) "Türk İdari Yargı Hukukunda Sebep İkamesi Kavramı", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.61. Hâkimin hukuku re'sen uygulayacağı ve bu nedenle hukuki dayanak bakımından herhangi bir ikameden bahsedilemeyeceği görüşü için bkz. **Söyler**, s.542.

32 **Çağlayan** (2016), s.15; **Kara**, s.27. "Yasal temel ikamesinde hukuka aykırılığı kaldıran, yargı yerinin tespit ettiği bir sebep değil, idarenin aynı kararı alabilmesine imkân veren başka bir yasal temelin varlığıdır." **Çağlayan** (2020), s.510.

tesisinde esas alınan (maddi) sebep bakımından değişiklik yapılması gündeme gelirken, yasal temelin ikamesinde ise işlemin dayanağı (maddi) sebep bakımından herhangi bir ikame söz konusu olmaksızın olaya uygulanacak hukuk kuralında ikame yapılması gündeme gelmektedir[33].

Bu başlık altında son olarak değinilmesi gereken husus, yargı yerinin sebep ikamesine başvurması konusunda takdir yetkisi içerisinde bulunduğudur. Gerçekten şartları oluştuğunda dahi sebep ikamesinin yapılıp yapılmaması, bu konuda tarafların talebi olsa dahi, her uyuşmazlığın kendi şartlarını dikkate alarak karar verecek olan yargı organının takdir yetkisi dâhilinde bulunmaktadır[34]. Diğer bir deyişle sebep ikamesi, uyuşmazlığın taraflarına "usule ilişkin bir garanti sağlamaz."[35].

---

[33] **Kaplan**, s.606; Benzer yönde **Söyler**, s.542; **Kara**, s.32. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, (aşağıda inceleneceği üzere) çelişmeli yargılama ilkesine uygun olarak taraflara ikame yapılmadan önce bilgilendirme yapılması ve tartışma imkânı sağlanması gerekliliği tıpkı sebep ikamesinde olduğu gibi yasal temel ikamesinde de geçerlidir. **Çağlayan** (2020), s.513. Aynı yönde **Kaplan**, s.604.

[34] Bununla birlikte, sebep ikamesine başvuran idari yargı yerinin yeni bir sebep yaratmadığını, sadece mevcut ve hukuka uygun olan bir sebebi tespit ettiğini, dolayısıyla idari yargı yerinin hukuka aykırı işlemi hukuka uygun hale getirmediğini belirten Ulu'ya göre sebep ikamesi idari yargı için bir görev ve yükümlülüktür. **Ulu**, s.393.

[35] **Akyılmaz/Sezginer/Kaya** (2019b), s.1105; **Dırbalı Öztürk**, s.27. Nitekim Danıştay da "…*sebep ikamesinin her uyuşmazlıkta uygulanamayacağı ve somut olaya göre değerlendirilmesi gerektiği*"ne karar vermiştir. Danıştay 2.D., E:2016/6429, K:2019/4581, T: 02/10/2019. Aynı yönde Konya BİM 1. iDD, E:2021/895, K:2022/37, T:06.01.2022. Danıştay'ın sebep ikamesini kabul etmediği kimi kararlar için bkz. Danıştay 6.D., E:2019/6654, K:2019/9251, T:14.10.2019; Danıştay 8.D., E:2020/382, K:2013/2381, T:27.03.2013; Danıştay 14.D., E:2011/492, K:2012/229, T:25.01.2012. Aynı yönde Konya BİM 1. İDD, E:2019/707, K:2020/117, T:23.01.2020, keza Gaziantep BİM 2. İDD, E:2018/2654, K:2018/3538, T:31.10.2018. İdarenin sebep ikamesi yapılması talebi kabul edilmeksizin "…*davalı idarece savunma dilekçesinde; adaylığa son verilmesi işleminin sebep unsuru olarak güvenlik soruşturmasının olumsuz sonuçlanması bildirilmiş ise de, söz konusu sebep unsuruna bağlı işlem işbu davanın konusu olmadığından, bu davada hukukî denetiminin yapılması mümkün görülmediği*" gerekçesiyle verilen mahkeme kararına yönelik istinaf başvurusunun reddine dair karar için bkz. Ankara BİM, 4. İDD, E:2019/3372, K:2019/2446, T:30.09.2019. Ancak Danıştay'ın sebep ikamesine başvurulmasını zorunlu kıldığını çağrıştıran kararları da bulunmaktadır. Buna göre "*İptal davalarında, idari işlemler hakkında hukuka uygunluk denetimi yapılmaktadır. Özellikle vurgulanması gereken husus, yetki ve şekil unsurları*

II. ÇELİŞMELİ YARGILAMA İLKESİ YÖNÜYLE SEBEP İKAMESİ

A. GENEL OLARAK ÇELİŞMELİ YARGILAMA İLKESİ

Hakkaniyete uygun yargılanma hakkının[36] kapsamı içinde kabul edilip silahların eşitliği ilkesinin tamamlayıcısı[37] olduğu belirtilen çelişmeli yargılama

yönünden hukuka uygun olduğu anlaşılan bir işlemin, idarece gösterilen sebeple sınırlı olarak yargısal denetiminin yapılamayacağı, işlemin, mevcut yasal düzenlemeler bütünlüğü içinde hukuka uygun bir sebebinin bulunup bulunmadığının, idare hukukunun en belirgin ilkesi olan re'sen araştırma ilkesi çerçevesinde incelenmesi gereğidir." Danıştay 8.D., E:2012/1245, K:2018/6003, T: 22.10.2018; aynı Dairenin E:2013/9839, K:2018/9051, T: 26.12.2018; Danıştay 10.D., E:2016/1315, K:2020/6961, T:28.12.2020. Ayrıca aynı yönde bkz. İstanbul BİM 6. İDD, E:2021/95, K:2021/604, T: 23.03.2021.

[36] Adil yargılanma hakkının düzenlendiği Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde "Herkes… *davasının…* ***hakkaniyete uygun…*** *olarak görülmesini istemek hakkına sahiptir.*" hükmü kurala bağlanmış olup, adil yargılanma hakkının önemli unsurlarından birisi de hakkaniyete uygun yargılanma hakkıdır. Hakkaniyete uygun yargılanma hakkının, adil yargılanma hakkının özünü oluşturduğu ve soyut bir tanımla kapsamını açıklamanın mümkün olmadığı; bu hakka uygun davranılıp davranılmadığının tespiti için her somut uyuşmazlık ayrı değerlendirmeye tabi tutulup, yargılama sürecinin bir bütün halinde göz önüne alınarak karar verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. **İnceoğlu, Sibel** (2013) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı (Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler), 4. Baskı, İstanbul, Beta, s.218; **Cenan, Eren** (2019) İdari Yargıda Hakkaniyete Uygun Yargılanma İlkesi, Ankara, Adalet Yayınevi, s.91. Hakkaniyete uygun yargılanma hakkı, "açık uçlu, birçok hak ve ilkeyi bünyesinde barındıran bir haktır." **Harris, D.J./O'boyle, M./Bates, E.P./Buckley, C.M.** (2013) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku, çev. Mehveş Bingöllü Kılcı-Ulaş Karan, Avrupa Konseyi, Ankara, s.248. AİHM, "hakkaniyete uygun" yargılanma hakkını, yargılama usulüne dair Sözleşmenin 6. maddesinde açıkça zikredilen hak ve ilkelerin yanında, başka bazı ilke ve hakları da ortaya çıkarabilecek şekilde geniş yorumlamaktadır. **Doğru, Osman/ Nalbant, Atilla** (2012) İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (Açıklama ve Önemli Kararlar), Avrupa Konseyi-Yargıtay Başkanlığı, Ankara, s.636. Buna istinaden ortaya çıkarılan ilkelerden ikisi de silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ilkeleridir.

[37] **Doğru/Nalbant**, s.637. Anayasa Mahkemesinin önüne gelen başvurularda silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ilkelerini çoğu zaman birlikte incelediği not edilmiştir. **İnceoğlu, Sibel** (2019) Adil Yargılanma Hakkı (Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 4), Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi Ortak Projesi, 2. Baskı, Ankara, s.143. Aynı zamanda çelişmeli yargılama ilkesinin ihlal edilmesinin, davasını savunabilmesi bakımından taraflar arasındaki dengeyi bozarak silahların eşitliği ilkesinin de ihlali sonucunu doğurabileceği belirtilmektedir. **İnceoğlu** (2019), s.142. Bununla birlikte çelişmeli yargılama ilkesinin ihlal edilmesi her zaman silahların eşitliği ilkesinin ihlal edildiği

ilkesi, en genel anlamıyla, yargılamanın taraflarının, mahkemenin kararını etkilemek amacıyla sunulan deliller ve diğer görüşler hakkında bilgi sahibi olma ve bunlarla ilgili açıklama yapıp görüş bildirebilme imkânı olarak tanımlanmaktadır[38]. Bu anlamda çelişme, düşüncelerin karşılıklı olarak ileri sürülerek tartışılması yöntemidir[39].

anlamına gelmeyecektir. Özellikle taraflara eşit imkânların sağlandığı takdirde silahların eşitliği ilkesi ihlal edilmemiş olacaktır. **Yılmaz Özel, Nurcan** (2016) Adil Yargılanma Hakkı Kriterlerinin Türk İdari Yargılama Hukuku Açısından Muhtemel ve Gerçekleşen Etkileri, İstanbul, On İki Levha Yayınları, s.284. Çelişmeli yargılama ilkesinin silahların eşitliği ilkesinin bir görünümü ya da alt unsuru olup olmadığı yolundaki tartışmalara girmeden, bugün için çelişmeli yargılama ilkesinin silahların eşitliği ilkesi ile yakın ilişki içinde olan, ancak ondan ayrı, adil yargılanma hakkının bir başka alt ilkesi olarak kabul edildiğini belirtmekte fayda vardır. **Yılmaz Özel**, s.284.

38 **Harris ve diğerleri**, s.257; **İnceoğlu** (2013), s.249; **Akıncı, Müslüm** (2010) "İdari Yargılama Hukukunda Savunmada Fırsat Eşitliği" Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl:1, S:2, s.36 İlkeden söz ederken öğretide ve önceki yargı kararlarında farklı kavramların tercih edildiğini ve bu nedenle bir "kavram kargaşasından" söz etmenin mümkün olduğunu belirtebiliriz. Gerçekten kavramı ifade etmek için kimi zaman "çekişmeli" kavramı tercih edilmişken (bu kullanıma dair örnekler için bkz. **Taner, Fahri Gökçen** (2021) Ceza Muhakemesi Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı Bağlamında Çelişme ve Silahların Eşitliği, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınevi, s.85-86) kimi zaman "yüzyüzelik", "yüze karşılık", "vicahilik", "doğrudan doğruyalık" kavramları kullanılmıştır (örnekler ve bu kullanımların eleştirisi için bkz. **Hanağası, Emel** (2016) Medeni Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği, Ankara, Yetkin Yayınları, s.105). Biz burada hangi kavramın kullanılması gerektiğine dair uzun tartışmalar yapmak yerine "çelişme" ve "çelişmeli yargılama ilkesi"nin, içerdiği hakları anlatması itibariyle en doğru kullanım olduğu düşüncesiyle bu kavramları tercih ediyoruz. Günümüzde halen Avrupa Konseyi çevirilerinde dahi ilkeyi anlatmak için "çekişmeli" kavramının tercih edildiği (Bkz. **Zrvandyan, Arman**(2021) İdari Yargıda Avrupa Adil Yargılanma Standartlarına İlişkin Emsal Kararlar, Avrupa Konseyi/Folke Bernadotte Akademisi yayını, "İdari Yargının Etkinliğinin Artırılması ve Danıştayın Kurumsal Kapasitesinin Güçlendirilmesi" Ortak Projesi kapsamında gerçekleştirilen çeviri, Ankara) görülmekle birlikte, en azından Anayasa Mahkemesi'nin ve Danıştay'ın güncel kararlarında "çelişmeli yargılama" kavramını kullanmanın istikrar kazandığı söylenebilir.

39 **Taner**, s.77. Onar da "çelişme"yi "karşılıklı tartışma" kavramıyla eşdeğer görmüştür. **Onar**, s.1940. "*Çelişme, çok defa sanıldığının aksine olarak, bir çekişme, bir mücadele değil, hele tenakuz anlamına bir çelişiklik hiç değil, bir fikir alışverişidir, bir kolokyumdur, bir diğer söyleyişle karşılıklı görüşlerin iki veya daha fazla kişilerce ortaya konmasıdır.*" **Kunter, Nurullah/Yenisey, Feridun/Nuhoğlu, Ayşe** (2006) Muhakeme Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku, 14. Baskı, İstanbul, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, s.40.

AİHM'e göre çelişmeli yargılama ilkesi, yargılamanın taraflarının, sadece kendi iddiaları bakımından gerekli delilleri öğrenme imkânına sahip olması değil, aynı zamanda mahkeme kararını etkileyebilmek adına dosyaya dâhil edilen tüm delilleri ve görüşleri öğrenme ve bunlar hakkında görüş bildirebilme imkânına sahip olmasıdır[40]. Bu nedenle dava dosyasına kimin tarafından sunulduğu önem arz etmeksizin dosyaya giren tüm bilgi, belge ve deliller ilkenin kapsamına dâhil olup, böylelikle, re'sen araştırma ilkesinin uygulandığı yargılama türleri bakımından, hâkim tarafından re'sen araştırma sonucu ortaya çıkarılan bilgilerin ve delillerin de ilkenin kapsamına alındığı belirtilebilir[41].

AİHM'in tanımından hareket eden Anayasa Mahkemesi de silahların eşitliği ilkesinin tamamlayıcısı olarak belirttiği çelişmeli yargılama ilkesini "*kural olarak bir hukuk ya da ceza davasında tüm taraflara, gösterilen kanıtlar ve sunulan görüşler hakkında bilgi sahibi olma ve bunlarla ilgili görüş bildirebilme imkânı vermektedir*."[42] şeklinde tarif etmiştir.

Bu tanımlardan ve açıklamalardan hareketle çelişmeli yargılama ilkesi, mahkemenin kararını etkileyebilmek amacıyla dava dosyasına sunulan ya da mahkemece kendiliğinden ortaya çıkarılan görüş ve deliller hakkında tarafların bilgi sahibi olması ve bunlar hakkında görüş bildirebilmesi imkânı olarak tanımlanabilir.

Çelişmeli yargılama, adil yargılanma hakkının temeli olup yargılamanın taraflarına dava ile ilgili bilgi, gözlem ve delillerin aktarılarak bunlar tarafından bilinmesi ve karşı argümanlar geliştirebilmesi için gerekli maddi ve manevi ortamın sağlanmasını gerektirmektedir[43].

---

40 **Mantovanelli/Fransa başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 21497/93, T:18.03.1997, §33; **Zrvandyan**, s.90.

41 **Taner**, s.89-90. Nitekim 1996 yılında verilen Vermeulen/Belçika kararında AİHM, ilkenin "*… kural olarak bir ceza veya hukuk yargılamasında tarafların, bağımsız bir hakim tarafından da sunulsa, hakime kararını etkileyebilmek için sunulan tüm görüş ve deliller hakkında bilgi sahibi olmaları ve bunları tartışabilmelerini*" ifade ettiğine karar vermiştir. **Vermeulen/Belçkika başvurusu**, AİHM, Başvuru No:19075/91, T:20.02.1996, aktaran **Taner**, s.88-89.

42 **Süphan Oğurtay başvurusu**, AYM, Başvuru No:2018/35544, T:15.09.2021.

43 **Akıncı, Müslüm** (2008) İdari Yargıda Adil Yargılanma Hakkı, Ankara, Turhan Kitabevi, s.220. Bu ortamın hazırlanmasında mahkemeye aktif görevler düşmekte, dosyaya dâhil olan

Çelişmeli yargılama ilkesi, yargılamanın sonucundan menfaati zarar görme ihtimali bulunan tarafların haklarının korunması işlevini yerine getirir. İlkenin bir gereği olarak, yargılamada öne sürülen iddia, talep ya da görüş, diğer tarafın bunlara ilişkin bilgisi olmadan, bunlara karşı çıkma imkânı tanınmadan hükme esas alınmamalıdır[44].

Çelişmeli yargılamanın bir diğer işlevi, maddi gerçeğe ulaşılmasında katkı sağlamasıdır. Tarafların karşılıklı olarak iddialarını ortaya koyması, bunları tartışması ve ileri sürülen iddiaların aksini öne sürmesi hâkimin kanaatinin oluşmasında, uyuşmazlığın özüne inilmesinde ve bu sayede maddi gerçeğe ulaşılarak en doğru kararın verilmesinde hâkime yardımcı olacaktır[45].

Diğer yandan çelişmeli yargılama, adil bir yargılama gerçekleştirildiği yolunda taraflarda ve toplumda bir kanaatin oluşmasına da hizmet eder. Çelişmeli yargılama ortamının söz konusu olmadığı bir yargılamada maddi gerçeğe tesadüfen ulaşıldığında dahi tarafların zihninde şüphe oluşması mümkündür. Zira kişinin adil bir yargılama yürütüldüğüne olan inancının oluşmasında, kendisine yargılamaya katılma ve nihai karara etki edebilme şansı verildiği

yeni delil, görüş ve açıklamalardan tarafların haberdar olması için çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Bu noktada tarafların her zaman için dosyayı inceleyebilme imkânlarının bulunduğuna dair bir savunma, her durumda hakkın ihlalinin önüne geçememektedir. Nitekim "*AİHM, bir başvuranın avukatının inisiyatif alarak başvurana dava dosyasına yeni öğeler eklenip eklenmediğine ilişkin düzenli bir şekilde bilgi vermesini istemenin, avukat üzerine orantısız bir yük yüklenmesi anlamına gelir ve görüş üzerinde yorum yapmaya yönelik gerçek bir fırsatı güvence altına almayacağı kanaatindedir*." **Parsıl/Türkiye başvurusu**, AİHM, Başvuru No: 39465/98, T:26/04/2005. Bu bakımdan mahkemece re'sen araştırma sonucu elde edilen bilgi ve belgelere ilişkin tarafların haberdar edilmesinde hâkimin önemli bir rolünün olduğu kabul edilmektedir. **Taner**, s.98.

44 **Hanağası**, s.105. Zira çelişmeli yargılama ile yargılamanın taraflarının uyuşmazlık konusuna ilişkin görüş ve düşüncelerinin karşı tarafa ve mahkemeye bildirilebilmesi, bu sayede de tarafların kendi aralarında ve mahkemeyle iletişiminin kurulması sağlanmaktadır. Çelişmeli yargılama ile yargılamanın tarafları diğer tarafın iddia ve görüşleri hakkında bilgi sahibi olarak düşünme imkânı bulabilecektir. **Taner**, s.78. Böylece yargılamanın tüm taraflarının birbirlerinin düşüncelerini öğrenecekleri, tartışacakları ve birlikte düşünecekleri ortama ve imkâna kavuşmuş olacaklardır. **Güran, Sait** (1977) Bölge İdare Mahkemeleri ve Danıştay Üzerine Yapısal Bir Deneme, İstanbul, s.144.

45 **Hanağası**, s.105; **Cenan**, s.112.

yolundaki kanaati önem arz etmektedir[46]. Bu nedenle, çelişmeli yargılama ilkesi, sadece adil yargılanma hakkına riayet edilmiş olmasını güvence altına almayıp, aynı zamanda adil bir yargılama yürütüldüğüne olan inancı da desteklemektedir[47].

B. ÇELİŞMELİ YARGILAMA İLKESİ VE SEBEP İKAMESİ

Gerek öğretide gerekse yargısal içtihatlarda sebep ikamesine başvuracak yargı merciinin, idari işlemin sebep unsurunu ikame edeceği yeni sebebi tarafların bilgisine sunması ve bu yeni sebep hakkında görüşlerini bildirebilmeleri için imkân sağlaması gerektiği kabul edilmektedir[48]. Özellikle davacı taraf bakımından, bilgi sahibi olmadığı, tartışma imkânının bulunmadığı bir sebebe istinaden davasının reddedilmesinin çelişmeli yargılama ilkesinin ihlal edilmesine yol açacağı söylenebilir. Gerçekten mahkemenin tespit ettiği yeni sebebin de hukuka aykırı olduğuna dair iddialarını sunabilmesi için davacı tarafa yeterli imkânın tanınması gerekmektedir[49].

Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru üzerine vermiş olduğu ve sebep ikamesi uygulamasına ilişkin ilk ve en önemli karar olan *Koray Erdoğan*

---

[46] Çelişmeli yargılama ilkesine uyulmaması durumunda risk altında olan husus, tarafların dosyaya giren her türlü görüş ve delil üzerinde fikir ve görüşlerini bildirebilme fırsatına sahip oldukları düşüncesine dayanan adaletin işleyişine olan güvendir. **Nideröst-Huber/İsviçre başvurusu**, AİHM, Başvuru No:18990/91, T: 18/02/1997, §29.

[47] **Hanağası**, s.105; **Cenan**, s.112. Öğretide bunun bir adım ötesine geçilerek, çelişmeli bir şekilde gerçekleştirilmeyen yargılamaya gerçek anlamda bir yargılama denilemeyeceği, öyle ki, bir yargılama için uyuşmazlığın taraflarının düşüncelerinin karşı karşıya gelmesinin ve çatışmasının gerektiği, tarafların katılımı sağlanmaksızın, onların yokluğunda yürütülen bir yargılama sonucu verilecek hükmün tarafların iddialarını ve hatta menfaatlerini dışlayacağı ileri sürülmüştür. **Taner**, s.79. Onar da, karşılıklı tartışma olarak ifade ettiği çelişmenin, yargılama fonksiyonunun esasını ve karakterini oluşturduğu görüşündedir. **Onar**, s.1940

[48] **Akyılmaz/Sezginer/Kaya** (2019a), s.405; **Çağlayan** (2020), s.518; **Atay**, s.79; **Söyler**, s.550; **Kara**, s.88; **Kaplan**, s.614; **Ulu**, s.403; **Sunay**, s.86; **Türkoğlu Üstün**, s.159. Ancak sebep ikamesine idarenin talebi üzerine başvurulmuş ise, savunmasını almak üzere idareye bildirimde bulunmaya gerek bulunmamaktadır. **Kaplan**, s.614.

[49] **Yasin, Melikşah** (2015) İdari Yargılama Usulünde İspat, İstanbul, On İki Levha Yayınları, s.85.

başvurusuna[50] dair kararında meseleye çelişmeli yargılama ilkesi yönüyle yaklaşılmıştır. Karara konu olayda başvurucu polis memurluğuna dönme talebinin "hizmetine ihtiyaç bulunmadığı" gerekçesiyle reddi üzerine iptal davası açmış, davayı inceleyen idare mahkemesi ise anılan gerekçenin işlemin yapılması için yeterli olmadığını kararında vurguladıktan sonra idarenin işlemini dayandırmadığı bir başka sebebi, (işlemin tesisi sırasında tartışılmayan bir husus olan) ilgilinin sağlık durumunu incelemeye almak suretiyle sağlık durumu bakımından ilgilinin aktif polislik mesleğini yapamayacağı gerekçesiyle davanın reddine karar vermiştir. Başvurucu, polislik mesleğini yapabileceğine dair sağlık raporu da almak suretiyle temyiz yoluna ve akabinde karar düzeltme yoluna başvurmuşsa da Danıştay tarafından itirazları dikkate alınmamıştır.

Başvuruyu inceleyen Anayasa Mahkemesi, sebep ikamesi uygulamasına dair *"İdari yargı yerlerince sebep ikamesi yapılması durumunda çelişmeli yargılama ilkesi çerçevesinde yeni durumu taraflara bildirmek suretiyle görüş ve itirazların alınarak yeterli tartışma olanağının tanınması yahut ilk derece mahkemesince karar aşamasında sebep ikamesi yapılmış ise karara karşı taraflara etkili ve sonuç alabilecek kanun yollarına başvuru yapma imkânı verilerek yeni sebebe ilişkin yeterli itirazların sunulmasının sağlanması ve bu yeni sebebe karşı tarafların ileri sürdüğü uyuşmazlığın sonucuna etkili iddiaların temyiz merciince değerlendirilmesi durumunda çelişmeli yargılama ilkesinin gerekleri yerine getirilebilecektir."* şeklinde genel bir değerlendirme yaptıktan sonra, somut olayda ilk derece mahkemesinin "*işlemde belirtilen gerekçede ve uyuşmazlığın çözümü için tarafların ileri sürdüğü iddia ve savunmalarda yer alan hususlar arasında bulunmayan başvurucunun sağlık durumu yönünden bir inceleme yaparak sonuca ulaşmış olup, bu yönde bir inceleme yapacağını daha öncesinden taraflara bildirmeyerek tarafların görüş ve iddialarını*" almadığını, temyiz ve karar düzeltme taleplerinde başvurucu tarafından sağlık kurulu raporu sunmak suretiyle sağlık durumunun polis memuru olmaya elverişli olduğuna dair ileri sürülen iddia hakkında ise temyiz merciince herhangi bir değerlendirmede bulunulmadığı belirtilmiş; "*Sonuç olarak, İlk Derece Mahkemesi kararında yapılan sebep ikamesine yönelik başvurucunun etkili ve*

[50] **Koray Erdoğan başvurusu**, AYM, Başvuru No: 2013/1989, T: 10.03.2016.

sonuç almaya yönelik itirazlarını temyiz ve karar düzeltme aşamalarında sunmasına karşın, bu konu hakkında bir değerlendirme yapmaksızın kanun yolu incelemelerinin reddedilmesi nedeniyle" çelişmeli yargılama ilkesinin ihlal edildiğine karar verilmiştir.

Görüldüğü üzere Anayasa Mahkemesine göre sebep ikamesi yapılması nedeniyle çelişmeli yargılama ilkesinin ihlal edilmemesi için iki hususa dikkat edilmesi gerekecektir: Ya ilk derece mahkemesince sebep ikamesine başvurulmadan önce ikame edilecek sebep hakkında taraflara bildirimde bulunularak yeni sebebin tartışılması sağlanacaktır, ki bu bildirimin mahkemenin yapacağı bir ara kararla gerçekleştirilmesi zorunlu değildir. Örneğin davacı tarafın idarenin sunduğu savunma dilekçesinin kendisine tebliğ edilmesi ile ikame edilecek sebepten haberdar olması da yeterli görülebilecektir. Nitekim sebep ikamesine ilişkin bir diğer bireysel başvuru kararında Anayasa Mahkemesi, idari işlemin gerekçesinde belirtilmeyen (ikame edilecek) sebepten davacının savunma dilekçesi ile haberdar olduğu ve savunmaya cevap dilekçesinde de bu sebebe ilişkin itirazlarının sunulduğu dikkate alınarak adil yargılanma hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir[51]. Ancak uygulamada bildirimin ara kararla yapılması yöntemine de rastlanmaktadır. Nitekim ilk derece mahkemesince sebep ikamesi yapılmadan önce "adil yargılanma hakkının alt ilkeleri olan silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama hakkının davacı açısından sağlanabilmesi amacıyla" ara kararı yapılmak ve davalı idarece savunma dilekçesinde ileri sürülen hususlara cevap verebilmesi ve tartışabilmesi bakımından davacıya imkân tanınmak suretiyle sebep ikamesi yapılarak davanın reddine karar verilmiş ve bu karara karşı yapılan istinaf başvurusu reddedilmiştir[52]. Ya da ilk derece mahkemesinde bildirimde

[51] **Hülya Türkan (2) başvurusu**, Başvuru No:2016/3135, T: 12.09.2019, §20. Bir Bölge İdare Mahkemesi kararında da " (…) *dava konusu işleme esas alınan sebeplerin yargılama aşamasında davacıya tebliğ edilmediği görülse de, davalı idare tarafından söz konusu bilgilere savunma ve cevaba cevap dilekçelerinde aynen yer verildiği, dilekçelerin tebliği üzerine davacı tarafça anılan bilgiler hakkında açıklamalarda bulunulduğu görüldüğünden silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ilkelerine aykırılık nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğinden de bahsedilemeyeceğ*i" gerekçesine yer verilmiştir. Gaziantep BİM 5. İDD, E:2019/4053, K:2021/572, T: 17.03.2021.

[52] Bkz. Samsun BİM 4. İDD, E:2020/692, K:2020/885, T: 21.10.2020.

bulunma yoluna başvurulmamış ise istinaf ve temyiz aşamalarında yeni sebebe yönelik iddia ve itirazların kanun yolu mercilerince değerlendirilmesi ve karşılanması gerekmektedir. Buradan hareketle Anayasa Mahkemesi, sebep ikamesi yapılması sırasında çelişmeli yargılama ilkesinin gereklerine uygun hareket edilmemesi durumunda dahi kanun yolu aşamasında ilkenin gereklerinin yerine getirilmesi halinde sebep ikamesinin çelişmeli yargılama ilkesine uygun yürütülmüş olacağına karar vermektedir[53]. Kanımızca kanun yolu aşamasında çelişmenin sağlandığından söz edilebilmesi için, kanun yolu mercilerinin "iddiaların ayrıntılı değerlendirildiği" gibi gerekçelerinin bir adım ötesine geçilerek, davacının ikame sebebe dair iddialarının hangi gerekçelerle kabul edilmediğinin açıkça belirtilmesi gerekmekte olup, böylece çelişmeli yargılama ilkesine daha uygun bir yaklaşım sergilenmiş olacaktır. Durum bu olmakla birlikte, Danıştay'ın ve Bölge İdare Mahkemelerinin, ilk derece mahkemelerince sebep ikamesi yapılırken çelişmenin sağlanmamasını bozma-kaldırma sebebi teşkil ettiği yolunda kararları da bulunmaktadır[54].

---

[53] **Kara**, s.91. İlk derece idari yargı yerinde sebep ikamesi yapılmak suretiyle verilen bir karara karşı yeni sebebe göre savunma hakkının kısıtlandığı ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddialarıyla yapılan temyiz başvurusunda Danıştay, " (…) *her ne kadar Mahkeme kararında sebep ikamesi yapılmışsa da, temyiz aşamasında davacıya Mahkeme kararının gerekçesine yönelik olarak itirazlarını sunma imkânının sağlandığı ve Dairemiz kararında uyuşmazlığın esasına etkili iddiaların ayrıntılı olarak değerlendirildiği anlaşıldığından, adil yargılanma hakkı ve çelişmeli yargılama ilkesine uygun yargılama yapıldığı görülmüştür.*" gerekçesiyle temyiz aşamasında davacının yeni sebebe göre ileri sürdüğü iddia ve savunmaların dikkate alındığına ve bu nedenle çelişmenin sağlandığına vurgu yapmıştır. Danıştay 13.D., E:2018/3590, K:2020/1893, T: 09.07.2020. Bir Bölge İdare Mahkemesi kararında da "*Davacı tarafından mahkemenin bu değerlendirmesinin sebep ikamesi olduğu ve bunun hukuka uygun olmadığı ileri sürülmüş ise de, yukarıda aktarılan Anayasa Mahkemesi kararında olduğu gibi, idare mahkemesinin bu kararının davacıya tebliğ edildiği ve bu karara karşı kanun yolu (istinaf) başvuru dilekçesinde davacının sebep ikamesine dair iddia ve itirazlarını ifade ettiği ve yine bu dilekçesinin karşı tarafa tebliği gerçekleştiği için olayda bu yönleriyle herhangi bir hukuka aykırılık bulunmadığı anlaşılmaktadır.*" gerekçesine yer verilmiştir. Konya BİM 2. İDD, E:2019/336, K:2019/1808, T:16.10.2019.

[54] Bu yönde bir Danıştay kararı için bkz. Danıştay 5.D., E:2016/40478, K:2017/11831, T: 26.04.2017. Sebep ikamesi yapılmak suretiyle verilen karara ilişkin istinafa başvurusu hakkında şu karar verilmiştir: "*Mahkemece çekişmeli yargılama ilkesi çerçevesinde yeni durumun yani eşyanın kusurlu ve ithallerine esasa teşkil eden sözleşme hükümlerini aykırı olduklarından bahisle ithalatçı tarafından kabul edilmeyen eşya niteliğinde olduğu yolunda*

III. SİLAHLARIN EŞİTLİĞİ İLKESİ YÖNÜYLE SEBEP İKAMESİ

A. GENEL OLARAK SİLAHLARIN EŞİTLİĞİ İLKESİ

Hakkaniyete uygun bir yargılama, yargılamanın tarafları arasında eşitlik temelinde bir denge kurulması ve bu dengenin yargılama boyunca sürdürülmesi ile mümkün olabilir[55]. Bu ise ancak silahların eşitliği ilkesinin öngördüğü güvencelerin sağlanması ile gerçekleştirilebilecektir. Nitekim AİHM'e göre taraflardan birini haksız olarak dezavantajlı bir durumda bırakmaya elverişli şartların mevcudiyeti altında yürüyen bir yargılamanın hakkaniyete uygun ve adil bir yargılama olmayacağı açıktır[56]. Anayasa Mahkemesi de, uyuşmazlığın adil bir çözüme kavuşturulmasının, taraflar arasındaki yargılamanın hakkaniyete uygun bir şekilde yürütülebilmesine bağlı olduğunu ve tarafların yargılamadaki konumları ile paralel olarak, iddia ve savunmalarını ileri sürerken eşit şartlar altında olmaları, birinin diğerine nazaran dezavantajlı olmaması gerektiğine karar vermiştir[57].

AİHM'in yaptığı tanımlamaya göre silahların eşitliği; "*… davanın bir tarafını, diğer taraf karşısında belirli dezavantaj içine sokmayacak şartlar altında, her bir tarafın deliller de dahil olmak üzere, davasını ortaya koymak için*

yükümlülüğünün bir iddia ve ispatının bulunmadığı gerekçesinin taraflara bildirilmek ve süre verilmek suretiyle görüş ve itirazlarının alınarak yeterli tartışma olanağının tanınması gerekirken anılan usul izlenmeden verilen Mahkeme kararında hukuki isabet bulunmamaktadır." Samsun BİM 1. VDD, E:2018/502, K:2018/747, T:18.10.2018.

55 **Akıncı** (2010), s.36. Adalet, eşitlik ve denge kavramları arasındaki ilişki, tarihin eski dönemlerinden bu yana çeşitli uygarlıklarda adaletin simgesi olarak "terazi"nin kabul edilmesi ile kendisini göstermektedir. **Hanağası**, s.97, dn.319

56 **Delcourt/Belçika başvurusu**, AİHM, Başvuru No:2689/65, T: 17.01.1970.

57 **Ülkü Tunca ve diğerleri başvurusu**, AYM, Başvuru No:2012/928, T: 12.12.2014. Norm denetimine ilişkin bir kararına göre de silahların eşitliği ilkesi "*davanın taraflarının yargılama sırasında usul hükümleri yönünden eşit konumda bulunmasını öngörmekte, davanın tarafları arasında hakkaniyete uygun bir dengenin varlığını gerekli kılmaktadır. Ayrıca bu ilke, bir tarafı diğer tarafın karşısında önemli ölçüde dezavantajlı bir konuma düşürmeyen koşullar altında, her bir tarafa deliller de dâhil olmak üzere davasını sunmasına yönelik makul bir imkân sağlanmasını gerekli kılmaktadır.*" AYM, E:2015/53, K:2016/26, T:07.04.2016, §14.

makul ve kabul edilebilir olanaklara sahip olması zorunluluğu"dur.[58] Anayasa Mahkemesi'ne göre ise "*Silahların eşitliği ilkesi, davanın taraflarının usule dair haklar bakımından aynı koşullara tabi tutulması ve taraflardan birinin diğerine göre daha zayıf bir duruma düşürülmeksizin iddia ve savunmalarını makul bir şekilde mahkeme önünde dile getirme fırsatına sahip olması anlamına gelmektedir.*"[59]

Adil yargılanma hakkının unsurlarından biri olarak silahların eşitliği[60] ilkesi, davanın taraflarına davasını ortaya koyabilmek ve savunabilmek için eşit fırsatlara sahip olunmasını gerektirmektedir[61]. Mücadele eşit silahlarla yapılmalıdır[62]. Örneğin dava ile ilgili bilgi ve belgelere erişim, her türlü delile erişim ve ayrıca delil sunabilme, dava dosyasını inceleyebilme, yargılamanın işleyişine ve özellikle duruşmaya katılım, dosyaya sunulan her türlü görüşe (savcı düşüncesi gibi) erişebilme ve yorum yapabilme imkânı bakımından

---

58 **Dombo Beheer B.V./Hollanda başvurusu**, AİHM, Başvuru No:14448/88, T: 27.10.1993, Aktaran: **İnceoğlu** (2019), s.115.

59 **Elife Berktaş başvurusu**, AYM, Başvuru No:2013/4684, T: 19.11.2015; Benzer şekilde, AYM, E:2016/205, K:2019/63, T: 24.07.2019, §114.

60 Öğretide, barışçıl yöntemlerin söz konusu olduğu yargılama sürecine dair "silah" ve "silahların eşitliği" kavramlarının tercih edilmesinin uygun düşmediğine dair görüşler bulunmakla birlikte, çalışmanın hacmini genişletmeme adına tartışmalara burada değinilmemiştir. Tartışma ve öneriler için bkz. **Akıncı** (2010), s.37, dn.13; **Dinç, Güney** (2005) "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Silahların Eşitliği", TBB Dergisi, S: 57, s.283; **Cenan**, s.92. Tartışmalar bir yana, savunmak ya da saldırmak için kullanılan her türlü araç olarak tanımlanabilen "silah" kavramı; silahların eşitliği ilkesinde ise yargılamanın taraflarının iddia ve savunmalarını ortaya koyabilmek, bunları ispatlayabilmek, davasının haklılığı konusunda mahkemeyi ikna edebilmek için kullanılan her türlü araç ve usuli imkân olarak anlaşılmalıdır. Başta deliller olmak üzere yargılama sırasında tarafların kullanabileceği tüm usuli hak ve yetkiler bu kapsamda değerlendirilebilir. **Ceylan, Erol** (2017) "Ceza Muhakemesi Açısından Silahların Eşitliği İlkesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.9. Silahların eşitliğinde önemli olan usuli hak ve yetkiler bakımından tarafların denge içerisinde bulunması ve dengenin bozulmamasıdır. **Yeşilova, Bilgehan** (2009) "Yargılama Diyalektiği ve Silahların Eşitliği" TBB Dergisi, S:86, s.53.

61 **Harris ve diğerleri**, s.254; **Akıncı** (2010), s.37; **Yılmaz Özel**, s.275; **Yılmaz, Harun** (2020) "İdari Yargıya İlişkin Bireysel Başvuru Kararlarında Silahların Eşitliği İlkesi" İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, S:19, s. 28.

62 **Akıncı** (2008), s.243; **Yılmaz Özel**, s.267.

taraflar arasında hakkaniyete uygun bir dengenin sağlanması gerekmektedir. Silahların eşitliği ilkesi, iddia ve savunma makamının eşit şartlar arasında bulunmasının çok önem arz ettiği ceza davalarında olduğu kadar, medeni yargılama usulünde ve idari yargılama usulünde de uygulama alanı bulmaktadır[63].

Günümüzde adaletin sağlanmasının yanında adaletin sağlandığına dair görünümün de önem kazandığı görülmektedir. Yapılan yargılama sonucunda doğru ve adil bir karar verilmiş olsa dahi bu karara ulaşılmasında tarafların katkısına başvurulmamış ya da bir tarafa ağırlık verilen bir görüntü çizilmiş ise taraflar ve toplum nezdinde adaletli bulunmamaktadır. İşte adaletin sağlandığına dair görünümün en belirgin koşullarından birisi de yargılama boyunca taraflar arasında adil dengenin sağlanmasıdır[64].

AİHM, silahların eşitliği ilkesi bağlamında denetleme yaparken, yargılamanın bir bütün halinde adil olarak yürütülüp yürütülmediğine odaklanmaktadır[65]. Bu bakımdan Mahkeme, delillerin toplanması, sunulması, kabulü gibi hususlarda ulusal hukuk sistemlerinin işleyişinin ne şekilde olacağına ilişkin ulusal takdir yetkisinin varlığını kabul etmektedir. Mahkeme için önemli olan, delillerin ortaya konulması ve sunulmasına dair usul kurallarının, adil yargılanma hakkının sağlanması bakımından savunma hakkının etkili bir şekilde kullanılmasını olanaksız hale getirip getirmediğidir[66].

---

63 **Cenan**, s.94.

64 **Dinç**, s.305. Anayasa Mahkemesi de AİHM içtihatlarına atfen, silahların eşitliği ilkesinin arka planında, tarafların adaletin işleyişine olan güvenlerinin korunmasının bulunduğuna karar vermiştir. **Koray Erdoğan başvurusu**, §31.

65 Bunun önemli sonuçlarından birisi de yargılamanın belli bir aşamasında bir taraf için oluşan dezavantajlı durumun istinaf ve temyiz gibi diğer aşamalarda giderilmiş yahut giderilme imkânı sağlanmış ise ilkenin ihlal edilmediği sonucuna ulaşılmasıdır. **İnceoğlu** (2019), s.124; **Cenan**, s.96. "*… "Adillik" şartının, 6'ncı maddenin tüm diğer unsurlarından temel farkı, yargılamayı bir bütün olarak kapsaması ve kişinin "adil" yargılanıp yargılanmadığına ilişkin meseleyi sadece belirli bir hadise veya usul ihlali açısından değil tüm aşamalara ilişkin kümülatif bir analizle ele almasıdır. Bunun bir sonucu olarak bir aşamadaki kusur sonraki bir aşamada telafi edilebilir.*" Danıştay VDDK, E:2018/1100, K:2018/1078, T: 26.12.2018.

66 **Vitkauskas, Dovidas/Dikov, Grigoriy** (2017) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkının Korunması (Uygulamacılar İçin El Kitabı), Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi Ortak Projesi kapsamında

Bugün için silahların eşitliği ilkesinin devlete pozitif yükümlülük yükleyen hak ve ilkelerden olduğu ve yargılama sürecinden kaynaklanmayan ancak bu süreç içerisinde taraflar arasındaki dengeyi de etkileyen kimi durumların giderilmesini zorunlu kıldığı kabul edilmektedir. Gerçekten, devletin yargılamanın tarafları arasında bulunan usuli eşitsizlikleri azaltma, yargılama sistemini dengenin gözetileceği ve verilecek karara tarafların tamamının etki edebileceği şekilde oluşturma yükümlülüğü altında olduğu söylenebilir[67]. Bu durum idari yargı bakımından da geçerlidir. Zira idari yargılama usulünde çeşitli nedenlerle idarenin çoğu zaman (idare hukukunun sağladığı kamu gücünden kaynaklanan, örneğin hukuka uygunluk karinesi, tek yanlı ve icrai kararlar alabilme ve re'sen icra yetkisi, delil teşkil edebilecek bilgi ve belgelerin çoğu zaman idarenin elinde bulunması gibi ayrıcalıklar nedeniyle) davanın diğer tarafına göre daha güçlü bir konumda bulunduğu, idarenin bu güçlü konumunun yargılama sürecinde usuli hak ve yetkiler bakımından davacı tarafı dezavantajlı bir duruma soktuğu söylenebilecektir[68]. İşte idari yargı için ulaşılan bu sonuç, silahların eşitliği ilkesinin önemini daha da artırmakta, böylece ilkenin, dengenin sağlanması adına idari yargı organının daha aktif hareket etmesini gerektirdiği görülmektedir[69]. Gerçekten, idari yargıda taraflar arasında gerçek anlamda silahların eşitliğinin sağlanması adına kamu gücü yetkileriyle donatılmış ve kamu hukukundan kaynaklanan birçok avantajı elinde bulunduran idarenin karşısında yer alan tarafın yargılamada dezavantajlı

Türkçe'ye çevrilmiş baskı, s.70. Niceliksel değil niteliksel bir eşitlik aranmaktadır. **Yılmaz** (Harun), s.28. Yargılama sırasında her bir tarafa (örneğin) aynı sayıda tanık gösterme imkânı verilmesi değildir beklenen, önemli olan iddia ve savunmalarını ortaya koymak için her iki tarafa da denk olanakların sağlanmasıdır. **Yılmaz Özel**, s.272

67 **Hanağası**, s.43.

68 "*…Davalı idareler, tesis ettiği idari işlemlerin hukukilik karinesinden yararlanması anlamında davacılara nazaran daha ayrıcalıklı bir konumdadır.*" Danıştay 17.D., E:2015/11943, K:2015/6072, T: 17.12.2015, aynı Dairenin E:2015/11740, K:2015/5829, T: 10.12.2015. Aynı yönde Danıştay 6.D., E:2013/7030, K:2015/6912, T: 26.11.2015.

69 İdarenin anılan üstünlüklerinin iki taraf arasında başlangıçta bir eşitsizliğe neden olduğunun kabul edilmesi ve yargı merciinin, bu eşitsizliği göz önünde bulundurarak yargılama faaliyetini silahların eşitliğini sağlayacak şekilde yürütmesi zorunluluktur. **Yasin**, s.52; **Yılmaz** (Harun), s.33.

durumunun dikkate alınması gerekmektedir[70]. Nitekim idari yargılama usulünde uygulanan re'sen araştırma ilkesi, silahların eşitliği ilkesini hayata geçirmede önemli bir yer tutmakta[71], idare karşısında yer alan tarafın içinde bulunduğu eşitsizlik doğuran koşulları yargılama sırasında gidererek[72] hakkaniyete uygun bir yargılama ile maddi gerçeğe ulaşılmasına katkı sağlamaktadır[73].

B. SİLAHLARIN EŞİTLİĞİ İLKESİ VE SEBEP İKAMESİ

Sebep ikamesinin uygulanmasıyla[74] ikame edilecek sebep bakımından taraflara bildirimde bulunularak yeni sebebin tartışılmasının sağlanması çelişmeli yargılama ilkesine uygunluğu sağlayacak ise de, sırf bu ilkeye uyulması taraflar arasında silahların eşitliği ilkesinin gerektirdiği adil dengenin sağlandığı anlamına gelecek midir? Son dönemde öğretide ve yargısal içtihatlarda sebep ikamesine adil yargılanma ilkesi çerçevesinde yaklaşıldığı görülmekle birlikte, bu yaklaşım çelişmeli yargılama ilkesine uygunluğun sağlanması ile sınırlı

---

70 Benzer yönde, **Sarıaslan**, s.682. Hatta öğretide, taraflar arasında yargılamanın başında mevcut bulunan eşitsizliğin yargılama süresince devam ettirilmemesi ve gerçek anlamda eşitliğin sağlanabilmesi adına "bazen taraflara eşit olmayacak şekilde davranılmasının gerekebileceği savunulmuştur. **Cenan**, s.98-99.

71 **Yılmaz** (Harun), s.34.

72 **Azrak, Ali Ülkü** (2000) "İptal Davalarının Objektif Niteliği", Hukuk Kurultayı 2000, C:1, Ankara Barosu Yayını, s.334; Benzer yönde **Yasin**, s.16; Aslan'a göre de idari yargıda hâkime tanınan re'sen araştırma yetkisi davacılara güvence sağlamaktadır. Yazar davacının davasını ortaya koyabilmek için elinde çok az bilgi ve belge bulunmasından hareketle bu bilgi ve belgelerin elde edilmesinde mahkemenin re'sen araştırma ilkesinden yararlanabileceğini ifade etmiştir. **Aslan**, s.56. **Akyılmaz/Sezginer/Kaya** (2019b), s.101; Benzer şekilde öğretide, "silah (bilgi-belge, yaptırım vb.) üstünlüğüne sahip olan idare karşısında bireyin korunması, yargılamanın sağlıklı işleyerek dengenin sağlanabilmesi için gerekli" olan re'sen araştırma ilkesi, "işlevsel bir ilke" olarak kabul edilmektedir. **İbiş, Recep** (2013) Vergi Yargılamasında Re'sen Araştırma, Ankara, Yaklaşım Yayıncılık, s.54. Re'sen araştırma yetkisinin taraflar arasındaki eşitsizliği dengeleme amacı taşıdığına dair bir diğer görüş için bkz. **Akıncı** (2010), s.39.

73 **Cenan**, s.99-100.

74 Burada sebep ikamesinden kastedilen, gerek öğretide gerekse yargısal içtihatlarda çoğunlukla kabul edildiği şekliyle, iptal davasının konusu olan idari işlemi ayakta tutmak üzere ikame edilen sebep esas alınarak davanın reddine karar verilmesi yöntemidir.

tutulmaktadır[75]. Öğretide sebep ikamesine başvurulmuş olmasının adil yargılanma hakkının ihlal edilmesi için yeterli olacağı düşüncesi[76] ileri sürülmekle birlikte aksi yönde görüşler[77] de bulunmaktadır.

Çalışmanın başından bu yana incelenmekte olan sebep ikamesi uygulamasının çeşitli mahzurları bünyesinde barındırdığı görülmekle birlikte, idari yargının işlevi ve taşıdığı kamu yararı amacı göz önünde bulundurularak yargı mercilerince somut uyuşmazlığın niteliğine göre uygulanmaya devam edildiği ve Anayasa Mahkemesi tarafından da bu yola başvurulmasının (başlı başına) adil yargılanma hakkına aykırı bulunmadığı görülmektedir[78]. Öğretide de baskın kanaatin, çelişmenin sağlanması yoluyla gerçekleştirilecek sebep ikamesinin adil yargılanma hakkını ihlal etmeyeceği yönünde oluştuğunu

---

[75] Benzer yorum Kara tarafından da dile getirilmiş, bu yaklaşımın adil yargılanma hakkı bakımından biçimsel olduğu noktasında eleştirilmiştir. **Kara**, s.91-92. Söyler'e göre ise çelişmeli yargılama ilkesine uyulması, sebep ikamesine yöneltilen tüm olumsuz tezleri çürütecektir. **Söyler**, s.564. Yasin'in de meseleye çelişmeli yargılama ilkesiyle sınırlı yaklaştığı söylenebilir. Bkz. **Yasin**, s.85-86. Anayasa Mahkemesine göre de "*İdari yargı yerlerince sebep ikamesi yapılması tek başına adil yargılanma hakkını ihlal eden bir durum değildir. Sebep ikamesi yapılması hâlinde bu durumun taraflara bildirilmesi suretiyle görüş ve itirazların alınarak yeterli tartışma olanağının tanınmış olması adil yargılanma hakkının usule ilişkin güvencelerinin gerekleri yerine getirilmiş olması adına yeterlidir.*" **Hülya Türkan (2) başvurusu**, §19. Sebep ikamesi yönünden vermiş olduğu Koray Erdoğan başvurusuna ilişkin kararında Mahkeme, silahların eşitliği ilkesine yönelik açıklamalarda bulunmakla birlikte sadece çelişmeli yargılama ilkesi yönünden ihlal kararı vermiştir. Bkz. **Koray Erdoğan başvurusu**, §43-44.

[76] **Kara**, s.92. Yazar eserinde sebep ikamesinin mahkemenin tarafsızlığı ilkesini ihlal edeceğini savunmuştur.

[77] *Kaplan*, sebep ikamesine idare lehine başvurulması nedeniyle, bu durumun adil yargılanma hakkını ihlal ettiği yolundaki görüşlerde haklılık payının (pek) bulunmadığı görüşündedir. Yazara göre işlemin tesisinde esas alınan maddi ve hukuki sebeplerin gerçek ve hukuken geçerli olup olmadığı yargı yerinde re'sen araştırma ilkesi çerçevesinde incelenmekte, yine ikame edilecek sebep hakkında mutlaka taraflara itiraz ve savunma hakkı tanınmakta olup, işlemin iptalini gerektiren sebeplerin de re'sen araştırma ilkesi uyarınca hâkim tarafından araştırılmakta olması nedeniyle sebep ikamesine başvurulması adil yargılanma hakkını ihlal etmeyecektir. **Kaplan**, s.599.

[78] Bkz. yukarıda anılan Hülya Türkan (2) başvurusu.

söyleyebilmek mümkündür[79]. Bizce adil yargılanma hakkına uygunluğun sağlanması bakımından sebep ikamesinin silahların eşitliği yönüyle de ele alınması gerekmektedir. Bu kapsamda, sebep ikamesine başvurulmasının adil yargılanma hakkına uygun olması, bir diğer ifadeyle (çelişmenin sağlanması meselesi bir yana) bu yola gidilmesinin doğrudan doğruya anılan hakkı ihlal etmemesi için yargılamada silahların eşitliğinin sağlanması, sebep ikamesi ile taraflar arasındaki dengenin davalı idare lehine bozulmaması için mahkemenin çok dikkatli davranması gerektiğini düşünmekteyiz. Zira bir tarafın kamu gücünü kullanan idare olması nedeniyle taraflar arasında başlangıçta var olan eşitsiz durumun yargılama süresince giderilmesi için aktif çaba sarf etmesi zorunlu olan mahkemenin, bir de sebep ikamesine başvurması halinde son derece hassas bir çizgi üzerinde hareket ettiği söylenebilir. Nitekim idarece dosyaya sunulan bilgi ve belgelere dayanılarak ve diğer tarafın görüş sunmasına imkân tanınmaksızın gerçekleştirilecek bir sebep ikamesi ile sadece çelişmeli yargılama ilkesine değil, idareye ayrıcalık tanınmak suretiyle silahların eşitliği ilkesine de aykırılıktan bahsedilebilecektir.

Sebep ikamesine başvuracak olan mahkemenin, davacı tarafın dezavantajlı bir duruma düşmemesi adına re'sen araştırma yetkisini aktif olarak kullanması, ikame edeceği sebebin gerçeğe ve hukuka uygun olup olmadığını etraflıca araştırması, bu yapılırken davacı tarafın lehine olacak bilgi ve belgelerin de araştırılması, hatta bu araştırmaya bizzat davacı tarafın da (yapılacak ara kararları ile) dâhil edilmesi, elde edilen verilerin davacının da denetimine sunulması ve tüm bunların yanında işlemin diğer unsurları yönünden iptalini gerektirebilecek hususların da davacı taraf iddia etmese dahi re'sen araştırma ilkesi kapsamında araştırılması noktasında daha hassas davranılmasının[80] silahların eşitliğine uygunluğun sağlanmasında önemli olacağı düşünülmektedir.

---

[79] Çelişmeli yargılama ilkesi başlığı altında görüşleri ele alınan müelliflerin birçoğu tarafından, mesele sadece çelişmeli yargılama ilkesi yönüyle incelendiğinden bu sonuca ulaşılmıştır. Bkz. 48 nolu dipnotta belirtilen yazarlar.

[80] Öğretide de dengenin sağlanması adına işlemin iptalini gerektirecek hususların re'sen araştırılmamasının taraflara eşit davranma yükümlülüğü ile bağdaşmayacağı savunulmuş (**Söyler**, s.551); işlemin iptalini gerektiren sebeplerin de mahkemece re'sen araştırılıyor

Sebep ikamesinde silahların eşitliği yönünden dikkat edilmesi gereken noktalara değindikten sonra, sebep ikamesi ile bağlantılı iki hususun silahların eşitliği ilkesi yönüyle ayrıca incelenmesi gerekmektedir: bunlardan birincisi sebep ikamesine başvurularak verilen davanın reddine dair kararlarda yargılama giderlerinin davacı taraf aleyhine hükmedilmesi meselesi, diğeri ise disiplin cezalarına karşı açılan davalar özelinde sebep ikamesine başvurulmasının yaratacağı sonuçlardır.

Uygulamada sebep ikamesi nedeniyle davanın reddine karar verilmesi sonucunda yargılama giderleri ve (bu kapsamdaki) vekâlet ücretinin davacı taraf aleyhine hükmedilmesi yöntemi benimsenmektedir[81]. Esasında yargılama giderleri meselesi daha çok hak arama hürriyeti ve adil yargılanma hakkının bir başka güvencesi olan mahkemeye başvurma hakkı ile ilgili olup, AİHM ve AYM tarafından yargılama giderlerini karşılamakta zorluk çeken kişilerin mahkemeye başvurma imkânlarının kısıtlanması ihtimalinde gündeme gelmektedir[82]. Ancak sebep ikamesi uygulanıp da yargılama giderlerinin davacı taraf aleyhine hükmedilmesi durumunda hak arama hürriyeti ya da mahkemeye başvurma hakkıyla ilgili bir tartışmanın bulunmadığı kanaatindeyiz. Zira sebep ikamesinin uygulanması durumunda kişilerin davalarının esasının incelenememesi gibi bir durum söz konusu olmamakta, ancak davanın reddedilmesi akabinde yargılama giderlerinin davacı aleyhine hükmedilmesi nedeniyle davacı tarafın dezavantajlı bir konuma sokulup sokulmadığı önemli hale gelmektedir.

olması nedeniyle sebep ikamesinin adil yargılanma hakkına aykırı olmadığı düşüncesi paylaşılmıştır. **Kaplan**, s.599.

81 Örneğin Tokat İdare Mahkemesi sebep ikamesi yaparak davanın reddine karar vermekle birlikte yargılama gideri ile vekâlet ücretinin davacı aleyhine hükmedilmesine karar verilmiştir. Bkz. Tokat İdare Mahkemesi, E:2019/169, K:2019/725, T:31.12.2019. Bu karara karşı davacı tarafından "sonradan ortaya çıkan sebeple dava reddedildiğinden yargılama giderlerine mahkûm edilmemesi gerektiği" de ileri sürülerek yapılan istinaf başvurusunun ise reddine karar verilmiştir. Samsun BİM 4. İDD, E:2020/692, K:2020/885, T: 21.10.2020.

82 Bkz. **Airey/İrlanda başvurusu**, AİHM, Başvuru No:6289/73, T:09.10.1979, **Bakan/Türkiye başvurusu**, AİHM, Başvuru No.50939/99, T:12.06.2007, aktaran: **Doğru/Nalbant**, s.678, 692. **Tacettin Ceylan başvurusu**, AYM, Başvuru No.2017/39062, T:10.11.2021.

Yargılama giderlerinin kimin lehine/aleyhine hükmedileceği konusunun silahların eşitliği ilkesi bağlamında AİHM ve AYM önüne sıklıkla geldiğini söyleyebilmek güçtür. Ancak Stankiewicz/Polonya kararında AİHM, devlete ya da diğer taraf lehine olacak şekilde hükmedilen dava masraflarının duruma göre bir tarafı dezavantajlı hale getirebileceğine vurgu yapmıştır. AİHM'in söz konusu kararında savcılık tarafından sebepsiz zenginleşme iddiasıyla açılan tazminat davasında, savcılık tarafının davayı kaybetse dahi yargılama giderlerine karşı tarafın mahkûm edilmesinin savcılığı ayrıcalıklı konuma soktuğu, diğer taraf yönünden ise dezavantajlı bir duruma neden olunduğu gerekçesiyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir[83].

[83] **Stankiewicz/Polonya başvurusu**, AİHM, Başvuru No:47917/99, T: 06.04.2006. Anayasa Mahkemesinin bir kararında anılan karar (atıfta bulunulmak suretiyle) detaylı olarak incelenmiştir. Kararın ilgili kısımları şöyledir: "40. AİHM'in *Stankiewicz/Polonya* (B. No: 46917/99, 6/4/2006) kararına konu olayda kamu hazinesi adına hareket eden savcı, kamunun açtığı ihaleye girerek taşınmaz satın alan kişi aleyhine sebepsiz zenginleşme nedeniyle tazminat davası açmıştır. Söz konusu davada başvurucu, hukuki yardım almış ve bu hukuki yardım karşılığında bir miktar ücret ödemiştir. İlk derece mahkemesi davayı reddetmiş ve başvurucu tarafından yapılan yargılama giderlerinin hazine tarafından başvurucuya ödenmesine hükmetmiştir. Savcılık istinaf yoluna başvurmuştur. İstinaf mahkemesi yargılama giderleri yönünden ilk derece mahkemesi hükmünü değiştirmiş ve başvurucu tarafından yapılan yargılama giderlerinin başvurucu üzerinde bırakılmasına karar vermiştir. İstinaf mahkemesi Polonya Medeni Yargılama Usulü Kanunu'nun 106. maddesine dayanmıştır. Polonya yargı mercilerinin yorumuna göre anılan hüküm, savcının katıldığı davalarda -genel hükümlerden farklı olarak- savcı davayı kaybetse bile savcılık aleyhine yargılama giderine hükmedilemeyeceğini öngörmektedir (*Stankiewicz/Polonya*, §§ 8-26)… 42. **AİHM somut davanın ne yargılama giderlerine ne de mahkemeye erişim hakkına ilişkin olduğunun farkında olduğunun altını çizmiştir.** Ancak AİHM -bazı özel koşullarda- bir bütün olarak Sözleşme'nin 6. maddesinin (1) numaralı fıkrasının gerekliliklerine uyulup uyulmadığının değerlendirilmesinde yargılama giderlerinin belirlenmesiyle bağlantılı meselelerin de dikkate alınabileceğini vurgulamıştır (*Stankiewicz/Polonya*, § 60). 43. **AİHM, savcının yargılama giderleri hususunda ayrıcalıklı bir konumda bulunduğunu not etmiştir. AİHM bu şekildeki bir ayrıcalığın kamu düzeni bakımından haklı bir temelinin bulunabileceğini kabul etmekle birlikte bunun hukuk davasının taraflarından birini savcılık makamına karşı yersiz bir biçimde dezavantajlı bir konuma koyacak şekilde uygulanmaması gerektiğini vurgulamaktadır** (*Stankiewicz/Polonya*, § 69)… AİHM sonuç olarak davanın tüm koşulları bir bütün olarak gözetildiğinde Sözleşme'nin 6. maddesinin (1) numaralı fıkrasının ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır (*Stankiewicz/Polonya*, § 76). 45. AİHM'in bu başvuruda mahkemeye erişim hakkının değil genel olarak Sözleşme'nin 6.

Meseleyi mahkemeye başvurma hakkı yönüyle incelemeyen AİHM'in, açıkça zikretmese de kararın geneli değerlendirildiğinde yargılama giderleri yönünden silahların eşitliği ilkesinin ihlal edildiğine karar verdiği düşünülmektedir. Nitekim öğretide de anılan kararın silahların eşitliği ilkesinin ihlal edilmesine ilişkin bulunduğu dile getirilmiştir[84]. Dikkat edilirse, yargılama giderlerinin hangi tarafa hükmedileceği hususu nadiren de olsa silahların eşitliği ilkesi ile ilişkilendirilebilmektedir. Kararda da görüleceği üzere, yargılama giderlerinin, açmış olduğu dava reddedilse dahi savcılığın aleyhine değil, karşı taraf aleyhine hükmedilmesi, kamu düzeni bakımından haklı bir temeli barındırsa dahi, davanın karşı tarafını savcılık karşısında yersiz olarak dezavantajlı konumda bıraktığı takdirde yargılama süresince korunması gereken hakkaniyetli denge bozulacak ve silahların eşitliği ilkesi ihlal edilebilecektir.

Meseleye bu karar çerçevesinden yaklaşıldığında şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: HMK'nın ilgili hükümleri gereği[85] davanın reddine karar verilmiş olması nedeniyle yargılama giderinin davacı taraf aleyhine hükmedilmesi öngörülebilir olmakla birlikte, davacının açmış olduğu davada kamu yararı ve işlemi ayakta tutma gayesinin güdülmesi gibi nedenlerle sebep ikamesi yapılmak suretiyle davanın reddedilmesinin yanında, yargılama giderlerine de mahkûm edilmesiyle davacı tarafın durumunun dezavantajlı bir noktaya itildiği söylenebilecektir. Dikkat edilirse davanın açılması sırasında davacının haksız olduğundan bahsedilememektedir. Zira idarenin dayandığı sebebe göre davacı davasını açmış ve bu sebebin hukuka aykırı olduğu da ortaya konulmuştur. Buna rağmen davacının yargılama giderlerine mahkûm edilmesi, kamusal yarar gayesiyle başvurulan yöntemin tüm külfetinin davacıya yüklenmesine ve davalı karşısında davacının dezavantajlı bir konuma girmesine neden olacaktır. Bu noktada işlemin sonuç itibariyle hukuka uygun olması nedeniyle davacının başlangıçta haklı olması gibi bir durumun söz konusu olmadığı ve bu nedenle

maddesinin (1) numaralı fıkrasının ihlal edildiği tespitini yaptığına vurgu yapmak gerekir." **Aksaray Tır Nakliyat San. ve Tic. Ltd. Şti. başvurusu,** AYM, Başvuru No.2017/36736, T:19.09.2018 (vurgular tarafımıza aittir).

84 **Harris ve diğerleri**, s.256.

85 HMK md. 326: "(1) Kanunda yazılı hâller dışında, yargılama giderlerinin, aleyhine hüküm verilen taraftan alınmasına karar verilir. (2) Davada iki taraftan her biri kısmen haklı çıkarsa, mahkeme, yargılama giderlerini tarafların haklılık oranına göre paylaştırır."

yargılama giderinin aleyhine hükmedilmesiyle dezavantajlı duruma düşmeyeceği savunulabilir ise de, işlemin sonuçta hukuka uygun olması davanın esasına ilişkin bir husus olup, bunun karşılığında davacının davası zaten reddedilmiştir. Bir de yargılama giderine mahkûm edilmesi davacı ile davalı arasındaki yargılamanın bütününde sağlanması gereken adil dengeyi ortadan kaldırmaktadır. Unutulmamalıdır ki, hukuka uygun sebep esas alınarak işlemin ayakta tutulmasındaki kamu yararı, davacının açmış olduğu davada, mahkemenin re'sen araştırması sonucunda tecelli etmiştir. Denilebilir ki, idari işlemin tesisi sırasında idarece hata yapılmasına rağmen, davacının açtığı davada mahkeme tarafından giderilen bu hatanın tüm sorumluluğu davalıya değil davacıya yüklenmektedir. Bu bakımdan kanaatimizce, sebep ikamesine başvurulması durumunda, davanın açılmasına davalı idarenin sebebiyet vermesinden hareketle ve silahların eşitliği ilkesinin ihlal edilmemesi adına yargılama giderlerinin ve bu arada vekâlet ücretinin davalı taraf aleyhine hükmedilmesi benimsenmelidir[86].

Disiplin cezası verilmesine ilişkin işlemler bakımından sebep ikamesi yapılıp yapılmayacağı hususu tartışmalıdır. Danıştay'ın ve Bölge İdare Mahkemelerinin sebep ikamesini kabul etmediği kararları bulunduğu gibi[87]

---

[86] HMK'nın ilgili hükümleri Anayasanın 90/5 hükmü kapsamında aşılabilecektir. Zira "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır."

[87] Danıştay bir kararında "… *davacının işlediği iddia edilen fiil nedeniyle hakkında tesis edilen cezanın, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 125/D-(c) maddesi uyarınca verildiği görüldüğünden, isnat edilen eylem İdare Mahkemesince vasıflandırılarak idare yerine geçmek suretiyle sebep ikâmesinde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, disiplin hukuku hükümleri ve özellikle tekerrür kurumu açısından değerlendirildiğinde, idare mahkemesince davacıya isnat edilen eylemin, disiplin cezasına esas alınan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 125/D-(c) maddesi kapsamında olup olmadığı değerlendirilmeksizin, sebep ikamesi yoluyla eylem başka bir madde kapsamında değerlendirilerek işlemin sonucu itibarıyla hukuka uygun olduğu gerekçesiyle davanın reddi yönündeki İdare Mahkemesi kararında hukuki isabet*" bulunmadığına karar vererek sebep ikamesini kabul etmemiştir. Danıştay 12.D., E:2016/9548, K:2019/10531, T: 23.12.2019. Benzer gerekçelerle verilmiş olan ilk derece mahkemesi kararının onanmasına ilişkin Danıştay kararı için bkz. Danıştay 5.D., E:2018/2039, K:2019/6215, T: 26.11.2019. "… *davacının fiilinin dava konusu işlemde belirtilen 657 sayılı Kanun'un 125/C-(a), (d) ve (ı) bentlerine girip girmediği yönünden bir irdeleme*

tam aksi yönde, sebep ikamesi yapılarak verilen mahkeme kararlarını onadığı kararları da bulunmaktadır[88]. Disiplin yaptırımları bakımından sebep ikamesinin yapılmasının kabul edilmesi halinde özellikli bir durum daha ortaya çıkmaktadır: sebep ikamesi yapılması kişilerin savunma yapma imkânını elinden almamalıdır. Belli bir sebeple (disiplin suçu isnadı ile) hakkında disiplin cezası uygulanan kişinin açtığı davada bu sebebin hukuka aykırı olduğu belirtilmekle birlikte başka bir sebeple aynı cezanın verilebileceği kimi hallerde yargı organlarının sebep ikamesi yaptığı görülmektedir. Ancak böyle bir durumda ikame edilecek yaptırım sebebi bakımından, disiplin soruşturması sırasında ilgilinin savunması alınmamışsa, soruşturma süresince bu sebebe dair herhangi bir tespit ya da tartışma yapılmamışsa savunma hakkının ihlal

yapılmayarak ve sebep ikamesi yapılmak suretiyle verilen İdare Mahkemesi kararında hukuki isabet bulunmamaktadır." Danıştay 12.D., E:2012/12930, K:2016/2696, T:11.05.2016.

88 Nitekim bir kararında " (…) davacının, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 125/D-(d) maddesi uyarınca kademe ilerlemesinin durdurulması cezası ile cezalandırılmasına ilişkin işlemin iptali istemiyle açılan davada; davacının yerel gazeteye demeç verdiği hususu sabit ise de, demeç vermenin ve demeç içeriğinin küçük düşürücü veya aşağılayıcı fiil ve hareketler yapmak kapsamında değerlendirilemeyeceği, demeç içeriğinin incelenmesinden davacının ifadelerinin 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 125/D-(l) maddesinde düzenlenmiş olan "amirine, maiyetindekilere, iş arkadaşları veya iş sahiplerine hakarette bulunmak..." fiili kapsamında olduğu, belirtilen fiilin de kademe ilerlemesinin durdurulmasını gerektiren fiiller arasında olması sebebiyle sonucu itibarıyla fiilinin karşılığı disiplin cezası ile cezalandırılmasına ilişkin dava konusu işlemde hukuka aykırılık bulunmadığı gerekçesiyle davanın reddi yolunda verilen ilk derece mahkemesi kararını onamıştır. Kararın karşı oy gerekçesinde, yukarıda yer verilen karardaki gerekçelere benzer şekilde sebep ikamesi yoluyla eylemin başka bir madde kapsamında değerlendirilmesi eleştirilmiştir. Danıştay 12.D., E:2015/4663, K:2018/6574, T:20.12.2018. Benzer yönde bir Bölge İdare Mahkemesi kararında da şu gerekçelere yer verilmiştir: "… disiplin cezası verilmesi sırasında uygulanan madde metninde tarifi yapılan suç tanımı ile işlenilen fiil birbirine uymamakla birlikte, işlenilen fiil ile uyumlu başka bir suç tanımının aynı maddenin alt bentlerinde yer alıyor olması ve bu bentteki fiil için öngörülen cezanın, işlemde disiplin cezası verilmesi sırasında esas alınan maddede belirtilen ceza ile aynı ağırlıkta olması hallerinde, işlemin yargısal denetiminin yapılması sırasında sebep ikamesi yapılmak suretiyle davacı tarafından işlenildiği belirtilen fiilin işlemde belirtilmeyen ancak aynı maddenin diğer alt bentlerinde yer alan suç tanımı kapsamında hukuksal değerlendirilmesinin yapılması disiplin hukukunun bilinen bir ilkesi olduğu gibi usul ekonomisi ilkesinin de bir gereğidir." Gaziantep BİM 5. İDD, E:2020/1357, K:202071722, T:15.10.2020. Aynı yönde Gaziantep BİM 3. İDD, E:2018/5412, K:2018/5438, T:16.10.2018. Benzer yönde Erzurum BİM 1. İDD, E:2019/691, K:2019/1278, T:11.07.2019.

edildiği[89], kişinin etkin savunma yapma imkânına kavuşamamasının ise yargılamadaki eşitliği de bozacağı söylenebilir. Bunun önüne geçebilmek amacıyla, disiplin yaptırımlarına ilişkin uyuşmazlıklarda sebep ikamesine gidilmesi öncesinde, en azından disiplin soruşturması sırasında ilgilinin sahip olduğu savunma hakkının sağladığı tüm olanakların yargı organı önünde sağlanması, davacı tarafa kendisini bu sebep bakımından savunabilmesi için yeterli süreye ve usuli olanaklara sahip olması gerekmektedir. Zira davacı tarafın ikame edilecek sebebe bağlı usuli güvencelerden mahrum bırakılmaması gerekmektedir[90]**.**

SONUÇ

İdari yargılama hukukumuzda sebep ikamesi, tartışmalı konumunu korumakla birlikte yargı organlarınca başvurulmaya devam edilen bir usul olarak karşımıza çıkmaktadır. Sebep ikamesi öğretide daha önce de farklı yönleriyle incelemeye tabi tutulmuşken, Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru üzerine vermiş olduğu kararlarla adil yargılanma hakkı yönüyle de ele alınmaya başlanmıştır. Sebep ikamesi yapacak mahkemenin, ikame edeceği sebebi tarafların bilgisine sunarak bu yeni sebebe dair görüşlerini dile getirebilmeleri, savunmalarını yapabilmeleri için imkân sağlaması gerekmektedir. Aksi halde adil yargılanma hakkının temel ilkelerinden olan çelişmeli yargılama ilkesi ihlal edilebilecektir. Çelişmenin sağlandığından söz edilebilmesi için, ilk derece yargılama aşamasında sebep ikamesine başvurulmadan önce yeni sebebe dair taraflara bildirimde bulunulabileceği gibi kararla birlikte sebep ikamesi yapılmışsa, kanun yolu aşamasında ikame edilen sebebe ilişkin taraflarca ileri sürülen iddia ve itirazların değerlendirilmesi yöntemi de benimsenebilir. Sebep ikamesinin çelişmeli yargılama ilkesine uygun gerçekleştirilmesi gerektiği bugün için ittifakla kabul edilmekle birlikte, yöntemin aynı zamanda silahların eşitliği ilkesi yönüyle de ele alınması gerekmektedir. Sebep ikamesine başvuran yargı yerinin, davanın reddedilmesi

[89] **Kara**, s.53.

[90] **Atay**, s.79. Disiplin yaptırımları bakımından bu sakıncalarının bulunması nedeniyle Fransız hukukunda disiplin yaptırımlarına karşı açılan davalarda sebep ikamesine sık başvurulmadığı dile getirilmiştir. **Kaplan**, s.614.

nedeniyle yargılama giderlerini davacı taraf aleyhine hükmetmesinin davacı yönünden silahların eşitliği ilkesini ihlal edebileceği düşünülmelidir. Gerçekten, idarenin işlemini dayandırdığı ve davacının da davanın açılması sırasında iddialarını kurgularken esas aldığı sebebin hukuka aykırı olduğunun tespit edilmesine rağmen, çeşitli düşüncelerle kamu yararı gereği sebep ikamesine başvurulması nedeniyle davası reddedilen davacının yargılama giderlerine mahkûm edilmesinin onu davalı idare karşısında dezavantajlı bir konumda bıraktığı söylenebilir. Keza, disiplin yaptırımları yönünden sebep ikamesine başvurulduğunda, ikame sebep yönünden ilgilinin savunma yapma imkânının kısıtlanması, sadece çelişmeli yargılama ilkesini değil aynı zamanda silahların eşitliği ilkesini de ihlal edebilecektir. Şayet disiplin yaptırımları yönünden sebep ikamesine başvurulacaksa, esas alınan yeni sebebe göre ilgilinin savunma hakkının korunması için gerekli olan tüm usuli güvencelerin tanınması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Akıncı, Müslüm (2008) İdari Yargıda Adil Yargılanma Hakkı, Ankara, Turhan Kitabevi.

Akıncı, Müslüm (2010) "İdari Yargılama Hukukunda Savunmada Fırsat Eşitliği", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl:1, S:2, s.33-51.

Akyılmaz, Bahtiyar/Sezginer, Murat/Kaya, Cemil (2019) Türk İdare Hukuku, 11. Baskı, Ankara, Savaş Yayınevi (2019a).

Akyılmaz, Bahtiyar/Sezginer, Murat/Kaya, Cemil (2019) Açıklamalı – İçtihatlı Türk İdari Yargılama Hukuku, Ankara, Savaş Yayınevi (2019b).

Aslan, Zehreddin (2001) "Türk İdari Yargı Sisteminde Re'sen Araştırma İlkesi", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S: 23-24, s.53-58.

Atay, E. Ethem (2008) "İptal Davasının Nitelikleri ve İptal Kararlarının Uygulanması", *Danıştay ve İdari Yargı Günü 139. Yıl (11 Mayıs 2007)*, Ankara, Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları No:74.

Azrak, Ali Ülkü (2000) "İptal Davalarının Objektif Niteliği", *Hukuk Kurultayı 2000*, C:1, Ankara Barosu Yayını, s.331-336.

Cenan, Eren (2019) İdari Yargıda Hakkaniyete Uygun Yargılanma İlkesi, Ankara, Adalet Yayınevi.

Ceylan, Erol (2017) "Ceza Muhakemesi Açısından Silahların Eşitliği İlkesi", (YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çağlayan, Ramazan (2016) "İdari Yargılama Hukukunda Yargı Yerinin Sebep İkame Yetkisi" Danıştay Dergisi, S: 141, s.9-41.

Çağlayan, Ramazan (2020) İdari Yargılama Hukuku, 12. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınevi.

Dırbalı Öztürk, Çağla (2019) "Türk İdari Yargı Hukukunda Sebep İkamesi Kavramı", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dinç, Güney (2005) "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Silahların Eşitliği", TBB Dergisi, S: 57, s.283-306.

Doğru, Osman/Nalbant, Atilla (2012) İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (Açıklama ve Önemli Kararlar), Ankara, Avrupa Konseyi-Yargıtay Başkanlığı.

Evren, Çınar Can (2008) "İptal Davalarında Kendiliğinden Araştırma İlkesi", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:XII, S:1-2, s.701-723.

Gözler, Kemal (2019) İdare Hukuku, C.1, 3. Baskı, Bursa, Ekin Basım Yayın.

Gözübüyük, A. Şeref (2013) Yönetsel Yargı, 33. Baskı, Ankara,Turhan Kitabevi.

Günday, Metin (2015) İdare Hukuku, 10. Baskı, Ankara, İmaj Kitabevi.

Güran, Sait (1977) Bölge İdare Mahkemeleri ve Danıştay Üzerine Yapısal Bir Deneme, İstanbul.

Hanağası, Emel (2016) Medeni Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği, Ankara, Yetkin Yayınları.

Harris, D.J./O'boyle, M./Bates, E.P./Buckley, C.M. (2013) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku, çev. Mehveş Bingöllü Kılcı-Ulaş Karan, Avrupa Konseyi, Ankara.

Hasoğlu, Aynur (2019) "Danıştay Kararları Işığında İdare Hukukunda Sebep İkamesi Kavramı", ERÜHFD, C: XIV, S: 1, s.147-173.

İbiş, Recep (2013) Vergi Yargılamasında Re'sen Araştırma, Ankara, Yaklaşım Yayıncılık.

İnceoğlu, Sibel (2013) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı (Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler), 4. Baskı, İstanbul, Beta.

İnceoğlu, Sibel (2019) Adil Yargılanma Hakkı (Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi -4), Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi Ortak Projesi, 2. Baskı, Ankara.

Kaplan, Gürsel (2020) "Düzeltilebilir Hukuka Aykırılıklarla Malul İdari İşlemleri İptal Edilmekten Kurtarmak Amacıyla Başvurulan Yargısal Çözümler" Prof. Dr. Metin Günday Armağanı, C:1, Ankara, Atılım Üniversitesi Yayını, s.595-637.

Kara, Burkay Can (2020) İptal Davasında Sebep İkamesi, Ankara, Yetkin Yayınları.

Karahanoğulları, Onur (2015) İdarenin Hukukla Kavranması: Yasallık ve İdari İşlemler, 3. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi.

Karahanoğulları, Onur (2019) İdari Yargı İdarenin Hukuka Zorlanması, Ankara, Turhan Kitabevi.

Kunter, Nurullah/Yenisey, Feridun/Nuhoğlu, Ayşe (2006) Muhakeme Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku, 14. Baskı, İstanbul, Arıkan Basım Yayım Dağıtım.

Onar, Sıddık Sami (1966) İdare Hukukunun Umumi Esasları, C:1, 3. Baskı, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası.

Öztürk, K. Burak (2020) "İdari İşlemin Sebep Unsuru: Yeni Bir Tanım Denemesi", Prof. Dr. Metin Günday Armağanı, C:2, Atılım Üniversitesi Yayını, s.1033-1051.

Sarıaslan, Osman (2018) "Bireysel Başvuru Süreciyle Değişen Yargısal Paradigma ve Adil Yargılanma Hakkı Ekseninde İdari Yargıda Re'sen Araştırma İlkesi", Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Yıl:6, S:12, s.647-692.

Söyler, Yasin (2017) "İdari Yargılama Usul Hukukunda Sebep İkamesi", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl:8, S:31, s.533-566.

Sunay, Zuhal Aysun (2016) İptal Davalarında Gerekçeli Karar Hakkı, Ankara, Seçkin Yayınevi.

Taner, Fahri Gökçen (2021) Ceza Muhakemesi Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı Bağlamında Çelişme ve Silahların Eşitliği, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınevi.

Türkoğlu Üstün, Kamile (2019) İdari Yargılama Usulüne Hakim Olan İlkeler, Ankara, Seçkin Yayınevi.

Ulu, Güher (2021) "İdari İşlemin Sebep Unsuru ve Yargısal Denetimi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ulusoy, Ali D. (2013) İdari Yaptırımlar, İstanbul, Oniki Levha Yayınları.

Ulusoy, Ali D. (2020) Yeni Türk İdare Hukuku, 3. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları.

Vitkauskas, Dovydas/Dikov Grigoriy (2017) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkının Korunması (Uygulamacılar İçin El Kitabı), Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi Ortak Projesi kapsamında Türkçe'ye çevrilmiş baskı.

Yasin, Melikşah (2015) İdari Yargılama Usulünde İspat, İstanbul, On İki Levha Yayınları.

Yeşilova, Bilgehan (2009) "Yargılama Diyalektiği ve Silahların Eşitliği", TBB Dergisi, S:86, s.47-101.

Yılmaz, Ejder (2005) Hukuk Sözlüğü (Öğrenciler İçin), 3. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları.

Yılmaz, Yunus (2006) "İdare Hukukunda Sebep Unsuru ve Sebep İkamesi", AYİM Dergisi, S:21, s.83-106.

Yılmaz, Harun (2020) "İdari Yargıya İlişkin Bireysel Başvuru Kararlarında Silahların Eşitliği İlkesi", İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, S:19, s.27-46.

Yılmaz Özel, Nurcan (2016) Adil Yargılanma Hakkı Kriterlerinin Türk İdari Yargılama Hukuku Açısından Muhtemel ve Gerçekleşen Etkileri, İstanbul, On İki Levha Yayınları.

Zrvandyan, Arman (2021) İdari Yargıda Avrupa Adil Yargılanma Standartlarına İlişkin Emsal Kararlar, Avrupa Konseyi/Folke Bernadotte Akademisi yayını, "İdari Yargının Etkinliğinin Artırılması ve Danıştayın Kurumsal Kapasitesinin Güçlendirilmesi" Ortak Projesi kapsamında gerçekleştirilen çeviri, Ankara.

Anayasa Mahkemesi kararları için, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları için, https://hudoc.echr.coe.int/

İdari yargı kararları için, UYAP Bilişim Sistemi.